

ОЗЕЛЕНУВАЊЕ НА БИЗНИСОТ

**Анализа на исчезнатите вештини и потреби за обука на
организациите за поддршка на бизнисот и малите и
средни претпријатија во Северна Македонија**

Информации за документот:

Резултат активности:	А3 Анализа недостајућих вештина и потреба за обукама
Тип документа:	Студија/Анализа
Одговорни партнер:	Занатска комора Скопје Северна Македонија
Ниво дисеминације:	Јавни

Историја на документ:

Верзија	Датум	Опис /Коментари	Аутор(и)
v1.0		Нацрт	
v 2.0		Финална верзија	

Одрекување:

Финансиран од Европската Унија. Изразените ставови се исклучиво на авторите и не мора да ги одразуваат ставовите на Европската Унија или Фондацијата Темпус. Под никакви околности Европската унија или давателот на наменски грантови не може да биде одговорен за нивната содржина.

Садржина

Листа на скратеници4

1. Вовед5

2. Методологија7

3. Позеленување на бизнисите10

3.1. Закони и регулативи11

3.1.1 Закон за заштита на животната средина11

3.1.2 Закон за управување со отпад12

3.1.3 Закон за енергетика13

3.1.4 Закон за индустриски емисии14

3.2. Стратегии и акциони планови14

3.2.1 Национална стратегија за одржлив развој14

3.2.2 Национален акционен план за енергетска ефикасност16

3.2.3 Националниот план за енергија и клима на Република Северна Македонија17

3.2.4 Национална стратегија за отпад19

3.2.5 Стратегија за развој на енергетиката во Република Северна Македонија до 204021

3.2.6 Национална развојна стратегија 2024 – 204422

3.2.7 Стратегија за поддршка на мали и средни претпријатија и претприемништво на град Скопје, со акциски план за периодот 2022-2025 година23

3.2.8 Индустриска стратегија на Република Македонија 2018-202724

3.2.9 Национална стратегија за земјоделството и руралниот развој за периодот 2021-2027 година26

3.2.10 Стратешки план 2024-2026 на Министерство за Економија27

3.3. Меѓународни обврски28

3.3.1 Париски договор28

3.3.2 Агенда 2030 за одржлив развој на ООН29

3.4. Институции и поддршка30

3.4.1 Министерство за животна средина и просторно планирање30

3.4.2 Фонд за иновации и технолошки развој (ФИТР)32

3.4.3 Агенција за енергетика33

3.4.4 ГЕФ ПМГ во Република Северна Македонија34

3.4.5 Зелениот климатски фонд35

3.4.6 Фондацијата за менаџмент и индустриско истражување36

3.5 Стратешка рамка за зелена економија во бизнис секторот во Северна Македонија37

4. Институционална процена38

4.1 Организации за поддршка на бизнисите40

4.2. Клучни даватели на деловни услуги во Северна Македонија41

4.2.1 Бизнис Конфедерација на Македонија (БКМ)41

4.2.2 Сојуз на стопански комори на Македонија41

4.2.3 Агенција за Промоција на Претприемништво на Република Северна Македонија (АППРСМ)41

4.3 Микро, мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчији42

4.3.1 Микро, малите и средни претпријатија (МСП)42

4.3.2.Претприемачи43

4.3.3. Занаетчији43

5. Анализа на потребите за обука и вештини за позеленување на бизнисот44

5.1 Организации за поддршка на бизнисот44

5.2 Микро, мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчији47

6. Заклучок53

6.1 Организации за поддршка на бизнисот53

6.2 Микро, мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчији53

7. Литература56

8. Прилози57

БДП	Бруто домашен проеизвод
ЕУ	Европската Унија
ИКТ	Информатички и комуникациски технологии
ИПА	Инструмент за претпристапна помош
ЕДС	Единица на локална самоуправа
МСП	Мали и средни претпријатија и претприемачи
НВО	Невладина организација
ГО	Граѓански организации
ОЦД	Агенција за развој на Србија
АРР	Агенција за регионален развој
ДЗС	Државен завод за статистика на РСМ
OECD	Организација за економски развој и соработка
VET	Стручно образование и обука (Vocational education and training)

1. Вовед

Микро, малите и средни бизниси и претприемачи (МСП) играат клучна улога во економиите ширум светот и најчесто се најраспространет облик економски субјекти. Во Република Северна Македонија постојат 75.914 активни деловни субјекти, од кои дури 99,7 % влегуваат во групата на микро, мали и средни претпријатија. Притоа, микропретпријатијата сочинуваат 90 % од вкупната бизнис-популација во Северна Македонија. Малите и средните претпријатија (МСП), вклучувајќи ги тука и микропретпријатијата, во македонската економија учествуваат со 75 % во креирањето на вработеноста и со 65 % во додадената вредност и тоа говори за фактот дека МСП се столбот на економија во Северна Македонија. МСП во сите сектори, а особено во преработувачката индустрија, градежништвото, енергетиката, управувањето со отпадот и сообраќајот, придонесуваат значително за глобалната потрошувачка на ресурси, загадувањето на воздухот и водите, како и генерирањето отпад.

Заради тоа, потребата за премин кон зелена економија е високо позиционирана тема ширум светот, особено на Западниот Балкан и во Европската Унија. Зелениот бизнис претставува бизнис практика која има за цел да ги намали негативните влијанија на животната средина, локалната заедница и општеството, овозможувајќи економски раст. Зелените компании интегрираат принципи на одржливост во своите бизнис одлуки и се стремат да го ускладат профитот со заштитата на животната средина. Овие компании ги „позеленуваат“ своите производствени процеси и/или нудат еколошки прифатливи производи и услуги.

Србија и Северна Македонија се во фаза на развој на зелената економија и истата треба да се сфати како нов начин за напредок на претпријатијата и извор на нови одржливи „зелени“ работни места. Најголем дел од компаниите веќе инвестирале во зголемување на енергетската ефикасност и користењето на обновливи извори на енергија, на пример, инсталирање на соларни панели. Сепак, недостатокот на капитал, недостатокот на зелени вештини и слабата информираност за зелените поддршки и недоволната размена на најдобрите зелени практики претставуваат значителни бариери на патот кон позеленувањето на бизнис секторот. Имајќи предвид дека МСП имаат значајна улога во националната економија, тие треба да ги искористат можностите кои ги нуди концептот на зелена економија како што се унапредување на еколошката активност и енергетска ефикасност на претпријатијата, намалување на трошоците, нов пристап во работењето и воопшто нов пристап на пазарот.

Во овој процес, организациите за поддршка на бизнисот (ОПБ) се клучен линк за насочување на МСП кон усвојување на зелените бизнис практики. Тие треба да обезбедат потребни информации и да организираат обуки за позеленување на бизнисите во Србија и Северна Македонија.

Проектот ЗеленПат – Партнерство за зелен бизнис, во рамките на програмата ЕРАЗМУС+, има за цел да го поддржи развојот на зелени вештини кај малите и средните претпријатија и организациите за поддршка на бизнисите од Србија и Северна Македонија. Овој проект е заедничка иницијатива на Центарот за развој на Јабланичкиот и Пчињската околина од Србија и Занаетчиската комора од Скопје, Северна Македонија. Општата цел на проектот е да го поддржи развојот на зелените вештини кај МСП и ОПП од Србија и Северна Македонија преку транснационално партнерство, размена на искуства, споделување на образовни ресурси и соработка во развојот и тестирањето на практични методи и обуки за позеленување на бизнисите.

Реализацијата на проектот овозможува создавање патишта на учење и примената на едноставни и практични решенија за позеленување на бизнисите. Овие патишта се дефинирани преку три специфични цели:

- Да се опремаат тренерите/едукаторите од организациите за бизнис поддршка со нови компетенции (вештини, знаења, ставови) и алати за позеленување на бизнисите;

- Да се развие и тестира прилагодена методологија на обука, наставни планови и програми на обуки и модули за позеленување на бизнисите;
- Да се поттикне зелената транзиција на малите и средни претпријатија и социо-економските партнери преку размена на најдобрите практики и искуства за позеленување на бизнисите.

Главни целни групи на проектот вклучуваат 20 ОПБ (10 од Србија и 10 од Северна Македонија), 2 партнери на проектот, 60 МСП, претприемачи и занаетчи од Србија и Северна Македонија кои работат во секторот на преработувачка индустрија (прехранбена индустрија, преработка на дрво, метал, хемиски производи, производство на текстил, облека, преработка на кожа и производство на обувки) и 30 социо-економски партнери (национални, регионални и локални власти, добавувачи на бизнис услуги, образовни институции и истражувачки организации).

Иако е проектот првенствено наменет за ОПБ и МСП од секторот преработувачка индустрија, резултатите на проектот може да ги искористат сите заинтересирани за зголемување на ефикасноста на ресурсите и зелена транзиција на бизнисите.

Планираниот период за реализација на проектот е 18 месеци. Во почетната фаза на реализација, ќе се анализираат недостатоците во вештините и потребите за обуки во областа на позеленувањето на бизнисите. Оваа анализа ќе биде предуслов за развој на компетенции на тренерите од ОПБ и за мотивирање на МСП да усвојат специфични зелени вештини, кои ќе им овозможат да го озеленат својот бизнис.

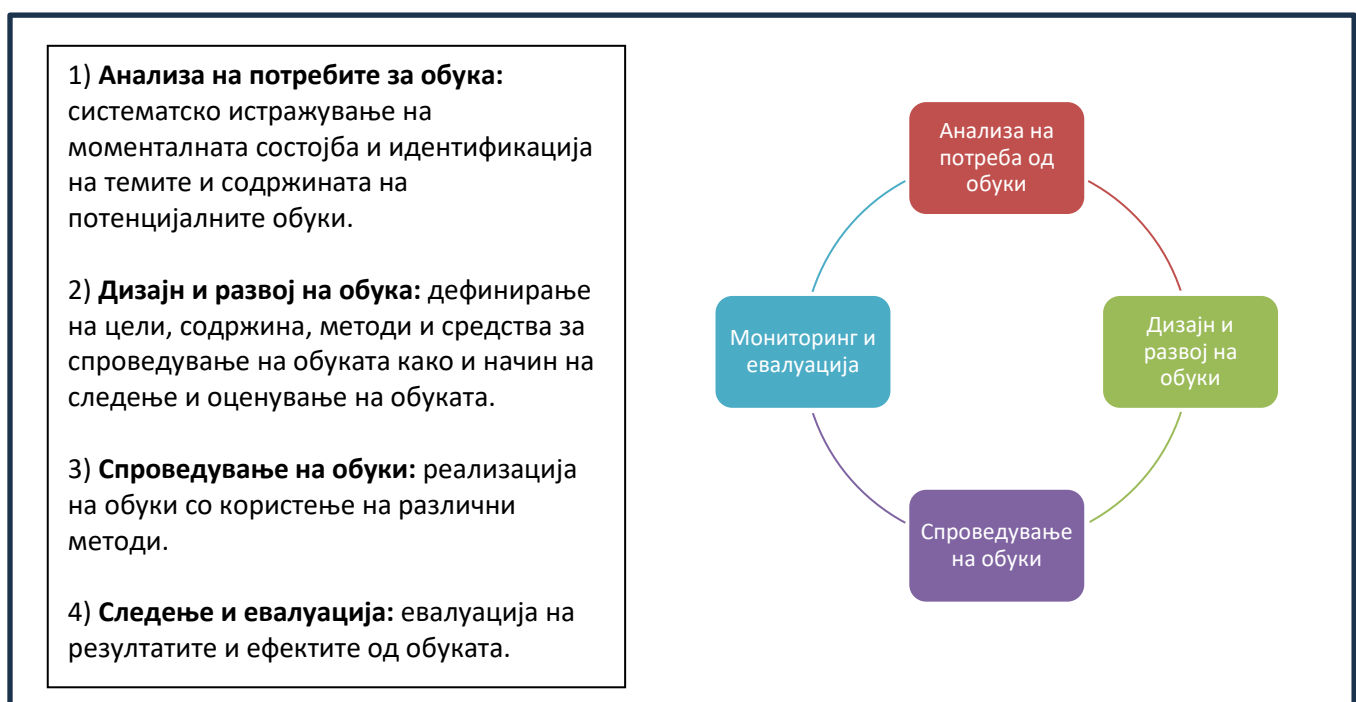
Анализата на недостатоците во вештините и потребите за обуки ќе ги сумира наодите од целосната проценка на потребите за обуки и ќе постави основа за развој на прилагодена обука за позеленувањето на бизнисите и усвојувањето на зелени бизнис практики. Во тој контекст, Центарот за развој на Јабланичкиот и Пчињската околина и Занаетчиската комора од Скопје ќе спроведат истражување, чија цел е евалуација на постојаните капацитети и идентификација на недостатоците во вештините и потребите за обуки за позеленување на бизнисите. Истражувањето ќе се реализира во Србија и Северна Македонија. Наодите од истражувањето ќе бидат интерпретирани во студиите/анализи за секоја држава посебно. Оваа анализа ќе претставува консолидиран истражувачки извештај и ќе биде наменет за целните групи на проектот, но и за бизнис заедницата и пошироката јавност која е заинтересирана за зелена економија.

Истражувачкиот извештај, под наслов "Позеленување на бизнисите - Анализа на недостатоците на вештини и потребите за обука на организациите за поддршка на бизнисите и малите и средните претпријатија во Северна Македонија," ќе служи како ресурс за проектните партнери и ОПБ од Северна Македонија за подобрување на услугите и обуките кои ги нудат за МСП. Исто така, ќе им овозможи на МСП да стекнат основни информации за позеленувањето на бизнисите во Северна Македонија и да добијат увид во планираната структура на обуката која ќе им биде на располагање. Со другата страна, носителите на одлуки на локалните, регионалните и националните нивоа ќе добијат преглед на главните предизвици и шанси кои стојат пред позеленувањето на бизнисите на МСП. Оваа информација е од исклучителна важност за планирање на мерки за поддршка на позеленувањето на бизнисите на локалните, регионалните и националните нивоа.

2. Методологија

Анализата на вештините што недостасуваат и потребите за обука е клучна компонента во развојот и спроведувањето на програмите за обука за позеленување на бизнисот. Целта на анализата на исчезнатите вештини и потреби за обука на организациите за поддршка на бизнисот и малите и средни претпријатија е идентификување на потребите за обука и последователна анализа на празнините во вештините што ќе се премостат преку обука. Процесот на обука има циклична природа и вклучува проценка на потребите врз основа на кои се изготвуваат планот и програмата за обука, фактичката имплементација на програмата како и механизмите за следење и оценување на спроведувањето на програмата за обука. Потребите за обука се одредуваат врз основа на препознаени недостатоци или отсуство на одредени вештини, знаења и способности, кои можат да се подобрат преку соодветна обука. Во таа насока, анализата на вештините што недостасуваат и потребите за обука е процес на систематско истражување, планирање и спроведување на обуката во согласност со потребите и очекувањата на целните групи.

Илустрација 1. Циклус на обуки

Проценката на потребите за обука се одредува со истражување кое ги разгледува и анализира индивидуалните и/или организациски потреби за обука. Проценката на потребите за обука е првиот чекор во планирањето на обуката. Тоа помага да се идентификуваат разликите помеѓу постоечкото знаење и знаењето кое е неопходно или пожелно за раззеленување на бизнисот. Проценката на потребите се користи како основа за утврдување на целите на обуката, избор и дизајн на модули за обука, спроведување и евалуација на обезбедената обука. Примената на различни истражувачки методи и техники овозможи објективна проценка на потребите на целните групи од областа на деловното позеленување. Предмет на истражувањето е проценка на постоечките капацитети и потреби за обука во гореспоменатата област. Ова истражување вклучува ОПБ и МСП од Северна Македонија кои работат во секторот преработувачка индустрија (прехранбена индустрија, преработка на дрво, метал, хемиски производи, производство на текстил, облека, преработка на кожа и производство на обувки). Во рамките на МСП се вклучени и претприемачките и занаетчиските бизниси. Истражувањето е спроведено во периодот од јуни до август 2024 година. Наодите од истражувањето ја поставија основата за формулирање препораки и модули за обука во областа на позеленувањето на

бизнисот. Методолошката рамка ги опфаќа стандардите на фазата на истражувачката процедура и вклучува подготовка на истражување, спроведување на истражување како и консолидација и евалуација на наодите од истражувањето. Процесот на истражување беше имплементиран во фази и е опишан подолу.

Подготовка на истражувањето: Пред да започне истражувањето, беше дефинирана сеопфатна методологија, изготвен е план за истражување и дизајнирани алатки за истражување (прашалници и апликација за обработка и анализа на собраните податоци). Избраната методологија вклучува примена на квантитативни и квалитативни методи на истражување.

Двата методи беа имплементирани паралелно и истовремено во Србија и Северна Македонија. За време на подготовката на истражувањето се водени консултативни дискусии со проектните партнери со цел да се договори планот и начинот на спроведување на квалитативното истражување.

Истражувачки алатки и прашалници беа дизајнирани за целите на ова истражување. Прашалниците за интервју беа дизајнирани според целните групи кои учествуваат во проектот. Вкупно беа подготвени 2 типа прашалници за интервју на српски и на македонски јазик. Детали за самите прашалници и структурата на испитаниците се дадени во следните чекори од истражувањето. Заедничка карактеристика на спроведените интервјуа е строго почитување на личните податоци на учесниците во истражувањето, кои се доброволно собрани и обработени во согласност со политиката за приватност во согласност со Регулативата (ЕУ) 2018/1725 и националното законодавство од областа на заштитата на личните податоци.

Квантитативно истражување (канцелариско истражување): Оваа фаза опфаќа собирање и обработка на примарни и секундарни податоци кои се релевантни за предметот на истражувањето. Од квантитативните методи, користен е методот на анализа на содржината на документите, со техника на директна квантитативна (статистичка) анализа на содржината на документот и методот на структурна анализа со помош на класичната квалитативна анализа на содржината на документот. Според изворот и видот на податоците, забележани се оние податоци кои се достапни за територијата на истражување и се релевантни за предметот на истражувањето. Како релевантни извори на податоци беа користени достапни статистички податоци од меѓународни и национални извори, истражувачки извештаи и научни трудови релевантни за темата на истражувањето, архивска документација и интернет презентации на национални и регионални субјекти и други релевантни институции. Главните извори на мета-податоци се меѓународните и националните достапни бази на податоци, имено базата на податоци на ОЕЦД (<http://stats.oecd.org/>) и базата на податоци на Еуростат (<https://ec.europa.eu/eurostat/>), на Заводот за статистика на Република Северна Македонија (<https://www.stat.gov.mk/>), базата на податоци на Министерството за животна средини и просторно планирање (<https://www.moepp.gov.mk/>) и Министерство за Економија (<https://economy.gov.mk/>). Покрај горенаведените бази на податоци, користени се извештаи, публикации и научни трудови од областа на деловното позеленување од светски и национални извори. Изворите на користените податоци и литературата се наведени во делот 7. (Литература). За анализа на собраните податоци беше користен методот на анализа на содржината на документите. Подготовката за истражување и квантитативното истражување беше завршено во јуни 2024 година.

Квалитативно истражување (интервјуа со претставници на целните групи): Ова истражување беше спроведено во форма на интервјуа со претставници на ОБП и МСП. Целта на истражувањето е да се проценат постоечките капацитети и да се идентификуваат вештините што недостасуваат и потребите за обука на ОБП и МСП во областа на позеленувањето на бизнисот. Во фазата на подготовка на истражувањето беа креирани 2 типа прашалници. Првиот тип на прашалник е наменет за организации за поддршка на бизнисот. Овој прашалник содржеше 15 прашања, од кои 5 беа отворени и 10 затворени. Вториот прашалник се однесуваше на бизнис секторот. Вклучува мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчи. Овој прашалник содржеше 15 прашања, од кои 4 беа отворени и 11 затворени. Секој од горенаведените прашалници содржи прашања кои се систематизирани во три тематски области, односно I Општи податоци, II Позеленување на бизнисот и III Потребите за обука. Овие прашалници беа дигитализирани со помош на креаторот на онлајн

прашалници на Google и беа поставени на пребарувачот Google (Survey Google Form). На овој начин беа избегнати какви било хартиени обрасци на прашалникот, што е целосно во согласност со процедурите за позеленување на бизнисите. Заедничка карактеристика на споменатите прашалници е што прашањата се јасни и недвосмислени. Исто така, секој прашалник овозможува едноставно пополнување и осигурува дека сите испитаници се третираат подеднакво бидејќи се подложени на иста содржина и редослед на прашања. Пред спроведување на интервјуто, на целните групи им беше испратена покана/е-пошта со информации за проектот и програмата ЕРАЗМУС+, целта на истражувањето, правилата за почитување и обработка на личните податоци, како и линк до кој тие можат да пристапат доколку сакаат да учествуваат во истражувањето. Овој повик содржеше визуелизација и придржување кон правилата на програмата ЕРАЗМУС+. Кон оваа покана е приложено известување за заштита на личните податоци и согласност за собирање и обработка на лични податоци. Првата целна група на истражувањето беа ОПБ кои работат во Северна Македонија.

Врз основа на јавно достапни информации од Порталот на Сојузот на Стопански Комори на Македонија (<https://chamber.mk/>) и Портали на бизнис здруженија на Северна Македонија се креираше листа на сите официјални институции и организации за поддршка на бизнисот (списокот на овие организации е во прилог на оваа анализа). Во Северна Македонија, вкупно 36 институции и организации обезбедуваат деловна поддршка за малите и средните претпријатија, вклучувајќи акредитирани агенции за регионален развој, бизнис инкубатори, центри за стартап, научно-технолошки паркови, како и Сојуз на Стопански комори на Северна Македонија и регионалните стопански комори. На сите овие организации им беше испратена покана по е-пошта за учество во истражувањето. Учество во истражувањето прифатија 14 ОПБ,. Најголем број на испитаници доаѓаат од акредитирани агенции за национален и регионален развој.

Микро, мали и средни претпријатија, претприемачки и занаетчиски продавници кои работат во секторот преработувачка индустрија (производство на пластични маси, прехранбена индустрија, преработка на дрво, метал, производство на текстил, облека, преработка на кожа и производство на обувки) ја сочинуваат втората целна група на истражувањето. За потребите на ова истражување, утврдени се критериумите за идентификација на деловните субјекти кои ќе бидат проследени по е-пошта, односно поканата за учество во истражувањето. Овие критериуми се во согласност со очекувањата од проектот „Зелен пат“ и истражувачката практика. Врз основа на деловниот регистар направен е список на деловни субјекти од секторот преработувачка индустрија. Основни критериуми за избор се статусот на деловниот субјект (активен деловен субјект, активни деловни сметки, без претходни блокади); правен облик на деловниот субјект (друштво со ограничена одговорност, претприемач, задруга) и просечен број на вработени (од 1 до 249). Дополнителен критериум поврзан со областа на дејност во секторот преработувачка индустрија. За таа цел се издвоени области врз основа на претходно наведени критериуми. До овие деловни субјекти е испратена покана за учество во истражувањето по е-пошта. Забележано е дека деловните информации за сите регистрирани деловни субјекти во Северна Македонија содржат нефункционални е-пошта. Покани беа испратени до 5.853, мали и средни претпријатија од таргетираните дејности во проектот. Учество во истражувањето прифатија 19 деловни субјекти, најголем дел се лоцирани во Скопскиот плански регион. За обработка на собраните податоци е дизајнирана алатка во Microsoft Excel.

Консолидација на наодите и подготовка на извештајот од истражувањето: Последната фаза од истражувањето опфаќа консолидација на квантитативните и квалитативните наоди во истражувачки извештај насловен „Позеленување на бизнисите - Анализа на вештините што недостасуваат и потребите за обука на организациите за поддршка на бизнисот и малите и средните големи претпријатија во Северна Македонија“. Собраните податоци од прашалникот беа обработени само за истражувачки цели на ниво на целните истражувачки групи. Внесувањето и обработката на податоците се врши во Microsoft Excel. Оваа апликација Excel за обработка на податоци, како и претходно опишаните прашалници се дизајнирани така што нивната употреба е можна во слични идни истражувања. Добиените резултати од истражувањето беа табеларни и графички интерпретирани со прикажување на просекот за секоја карактеристика (одговор) на ниво на целната истражувачка група.

Информациите собрани преку прашалникот во голема мера се резултат на самопроценка, која зависи од предметната област што се истражува и може да биде предмет на одредени неточности како резултат на непрецизна евалуација, недостаток на информации или непријатност во однос на откривањето на лични информации (што во некои во некои случаи доведува до инфлација на знаењето). Истражувачкиот извештај беше завршен на крајот на август 2024 година. Овој извештај е наменет за проектните партнери, ОПБ, МСП и социо-економските партнери од Северна Македонија. Тематскиот документ содржи воведен дел (опис на проектот и истражувачките задачи); методологија на истражување; опис на процесот на зазеленување на бизнисот (вклучувајќи ја правната и стратешката рамка); институционална проценка на ОПБ и МСП од гледна точка на зазеленување на бизнисот и заклучување со пречки и структура на планираните обуки.

3. Позеленување на бизнисите

Како дел од политиките за интеграција на Република Северна Македонија во Европската Унија, одржливиот развој и промоцијата на зелената економија се од особено значење за земјата. Во процесот на пристапување, Република Северна Македонија се обврзува да го усогласи националното законодавство со законодавството на ЕУ, со цел заштита на животната средина, рационално користење на ресурсите и зголемување на енергетската ефикасност во сите сектори на националната економија и секојдневниот живот. Иако Република Северна Македонија нема посебен документ за политика на зелената економија, Уставот на Република Северна Македонија вклучува членови кои ги опфаќаат фундаменталните принципи на одржливиот развој. Дополнително, постојат и други стратешки документи кои ги дефинираат целите за одржлив развој, овозможувајќи транзиција кон зелена економија. Во овој дел се анализирани дел од овие документи со цел да се оцени институционалната поддршка за промоција и развој на концептот на зелена економија во Република Северна Македонија.

Илустрација 3 Основни компоненти на одржливиот развој

Зелената економија претставува модел на економски развој кој се фокусира на одржливо користење на природните ресурси и намалување на негативните еколошки влијанија. Во Северна Македонија,

правната рамка за зелена економија во бизнис секторот се базира на неколку клучни закони, стратегии и меѓународни обврски. Оваа рамка обезбедува поддршка и стимулирање на зелени практики, технологии и иновации, кои се клучни за одржлив економски развој и заштита на животната средина. Главните компоненти од кои се состои се следните:

3.1. Закони и регулативи

3.1.1 Закон за заштита на животната средина

Овој закон ги поставува основните принципи за заштита на животната средина, управување со отпад, контрола на загадувањето и заштита на природните ресурси. Го регулира имплементирањето на мерките за одржлив развој и стимулирање на зелени технологии и практики во бизнис секторот. Закон за животната средина ги дефинира целите за заштита и унапредување на животната средина, вклучувајќи ги принципите за одржлив развој и заштита на здравјето на луѓето. Вклучува оценка на влијанието врз животната средина, стратешка оцена на влијанието врз животната средина и интегрирани еколошки дозволи.

Закон за животната средина одредува мерки за зачувување на биодиверзитетот, заштита на природните богатства, како и одржливо управување со водите, воздухот и почвата. Посебен акцент во законот претставуваат интегрираните еколошки дозволи, за кои се воведува систем на постепено усогласување со бараните стандарди за интегрирана контрола и спречување на загадувањето, преку воведување на интегрирани дозволи за усогласување со оперативни планови, што претставуваат услов за продолжување со работа на постојните инсталации во Република Северна Македонија. Законот за животна средина се заснова на исполнување на барањата содржани во Директивите на Европската Унија и одржување на традиционалните вредности во заштита на животната средина и обезбедувањето на одржлив развој. Директивите на кои се заснова законот се следните:¹

- Директива 2001/42/ЕС: Оценка на влијанието на одредени планови и програми врз животната средина.
- Директива 2011/92/EU: Оценка на влијанието на проекти врз животната средина.
- Директива 2008/50/ЕС: За квалитетот на амбиенталниот воздух и почиста атмосфера за Европа.
- Директива 2008/56/ЕС: Рамковна директива за морската стратегија.
- Директива 92/43/ЕЕС: За зачувување на природните живеалишта и на дивата фауна и флора.
- Директива 2000/60/ЕС: Водна рамковна директива.
- Начелата значајни за зелена економија во законот за животна средина, се следните:
- Принцип на одржливост: Одржливо користење на природните ресурси со акцент на заштита и зачувување на биодиверзитетот.
- Превентивен принцип: Превенција на загадувањето и штетите врз животната средина преку оценка на влијанието и воведување на еколошки стандарди.
- Принцип на „загадувачот плаќа“: Обврска на загадувачите да ги покријат трошоците за загадувањето што го предизвикуваат.
- Принцип на интеграција: Интегрирање на мерките за заштита на животната средина во сите секторски политики и активности.
- Еколошка едукација: Подигање на свеста и едукација на јавноста за важноста на заштитата на животната средина и одржливиот развој.

Овие начела се од клучно значење за промовирање на зелена економија која ќе овозможи економски развој со истовремено заштитување и зачувување на природните ресурси и животната средина .

¹ <https://www.moepp.gov.mk/wp-content/uploads/2014/09/2019.07.2013.pdf>

3.1.2 Закон за управување со отпад

Овој закон ги дефинира принципите за управување со отпад, вклучувајќи рециклирање и повторна употреба на материјали. Се обврзуваат компаниите да имплементираат одржливи практики за управување со отпад. Законот за отпадни води има за цел да обезбеди заштита на водните тела од загадување преку регулирање на испуштањето на отпадните води, воспоставување на системи за одржливо користење на водните ресурси, кои ќе обезбедат чисти и здрави води за идните генерации.

Законот вклучува низа регулаторни мерки кои ги дефинираат условите и стандардите за испуштање на отпадни води, како и обврските на операторите на системите за третман на отпадни води.

Целта е обезбедување на механизми за контрола и мониторинг на квалитетот на водите и спроведување на редовни инспекции. За оваа цел предвидени се санкции за непочитување на прописите за управување со отпадните води.

Законот за отпадни води е заснован на повеќе директиви на Европската Унија, меѓу кои клучни се:

- Директива 91/271/ЕЕЗ за урбани отпадни води: Регулира третман на урбани отпадни води и одредува минимални стандарди за квалитетот на третманот.
- Директива 2000/60/ЕЗ (Водна рамковна директива): Воспоставува рамка за заштита на сите води (површински, подземни, крајбрежни и преодни) во Европската унија.
- Директива 2006/118/ЕЗ за заштита на подземни води: Регулира заштита на подземните води од загадување и деградација.

Начелата кои се значајни за зелена економија а се содржани во законот, се следни:

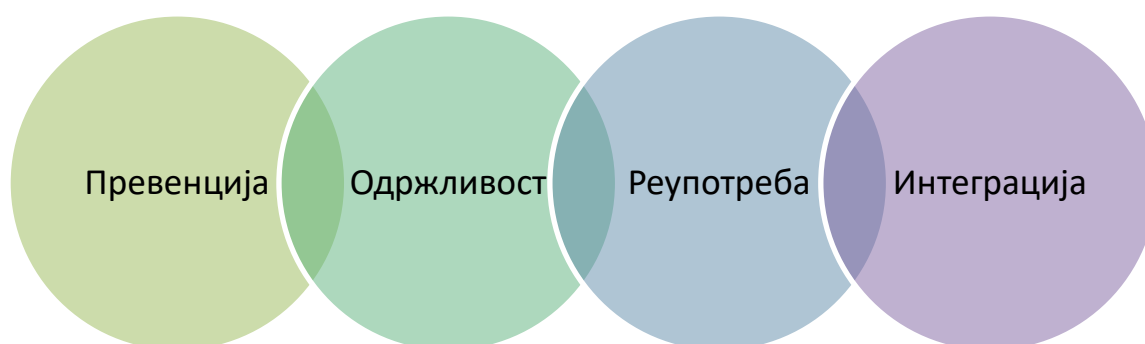
Превенција: Превенирање на загадување на водите преку поставување строги стандарди и правила за испуштање на отпадни води.

Одржливост: Промовирање на одржливо користење и управување со водните ресурси.

Реупотреба: Поттикнување на третман и реупотреба на отпадните води, што придонесува кон намалување на потребата за свежа вода и го намалува загадувањето.

Интеграција: Интегрирање на еколошките и економските аспекти во управувањето со отпадните води, што води до поефикасно и еколошки одговорно управување со ресурсите.

Илустрација 4. Начела на зелена економија

Законот за отпадни води на Северна Македонија има за цел да обезбеди заштита на водните тела, да поттикне одржливо управување со водните ресурси и да промовира третман и реупотреба на отпадните води, следејќи ги европските директиви и начела за зелена економија.

3.1.3 Закон за енергетика

Овој закон промовира енергетска ефикасност и употреба на обновливи извори на енергија. Законот за енергетска ефикасност има за цел да воспостави правна рамка за унапредување на енергетската ефикасност во Република Македонија. Овој закон ги дефинира начелата, мерките и инструментите за постигнување на енергетска ефикасност, со цел да се обезбеди одржлив развој и намалување на негативните влијанија врз животната средина.

Законот поставува цели за подобрување на енергетската ефикасност во сите сектори на потрошувачка на енергија, вклучувајќи домаќинства, индустрија и јавни установи. Основни начела на законот вклучуваат одржлив развој, намалување на емисиите на стакленички гасови и поддршка за употреба на обновливи извори на енергија.

НАПЕЕ ги дефинира конкретните мерки, рокови и одговорности за постигнување на поставените цели за енергетска ефикасност. Законот поставува минимални барања за енергетската ефикасност на новоизградени и постоечки згради. Овие барања се однесуваат на енергетските карактеристики на зградите, вклучувајќи изолација, системи за греење и ладење, и употреба на обновливи извори на енергија.

Законот за енергетска ефикасност се заснова на директивите на Европската унија, особено:

- Директива 2012/27/EУ за енергетска ефикасност - оваа директива поставува заедничка рамка за мерките за промовирање на енергетската ефикасност во ЕУ и ги поставува целите за заштеда на енергија.
- Директива 2010/31/EУ за енергетските перформанси на зградите - оваа директива се фокусира на енергетската ефикасност во градежниот сектор и поставува минимални барања за енергетските карактеристики на зградите.
- Директива 2009/125/EЗ за еко-дизајн на производите поврзани со енергија - оваа директива обезбедува рамка за поставување на барањата за еко-дизајн на производите кои користат енергија.
- Законот за енергетска ефикасност вклучува неколку значајни начела кои се од клучно значење за зелената економија:
- Одржлив развој - Законот промовира мерки кои овозможуваат економски раст без негативно влијание врз животната средина, поттикнувајќи употреба на обновливи извори на енергија и намалување на емисиите на стакленички гасови.
- Енергетска ефикасност - Ова начело се фокусира на оптимизација на потрошувачката на енергија преку употреба на ефикасни технологии и методи, со цел да се намали потрошувачката на енергија и трошоците поврзани со неа.
- Интегрирано управување со ресурсите - Примената на ова начело овозможува интегрирано и координирано управување со сите природни ресурси, вклучително и енергија, вода и материјали, со цел постигнување на максимална ефикасност и минимален отпад.
- Поддршка и стимулации - Законот предвидува поддршка и финансиски стимулации за субјектите кои имплементираат мерки за енергетска ефикасност, вклучително и преку националните и меѓународни фондови.
- Клучни елементи на Законот за енергетска ефикасност
- Обврзувачка шема за енергетска ефикасност - Владата, по предлог на Министерството, донесува уредба за обврзувачка шема за енергетска ефикасност која операторите и снабдувачите на енергија се должни да ја применат.
- Национален акциски план за енергетска ефикасност (НАПЕЕ) - Овој план се донесува на секои три години и ги содржи целите и мерките за постигнување на енергетска ефикасност.
- Минимални барања за енергетска ефикасност на згради и градежни единици - Овие барања се однесуваат на енергетските карактеристики на згради и уреди кои се дел од обвивката на зградата, како и на методологијата за утврдување и пресметка на целите за енергетска ефикасност.

Овие начела и директиви ја формираат основата за постигнување на целите на енергетската ефикасност и зелената економија во Македонија.

3.1.4 Закон за индустриски емисии

Законот за индустриски емисии на Северна Македонија е критичен правен инструмент кој го регулира управувањето со емисиите од индустриските активности во земјата. Овој закон е дизајниран да ја заштити животната средина и здравјето на луѓето преку контрола и намалување на емисиите на загадувачки материји во воздухот, водата и почвата. Усогласен со директивите на Европската унија, законот поставува јасни правила и обврски за индустриските оператори, со цел да се обезбеди одржлив развој и минимално влијание врз животната средина.

Главните цели на Законот за индустриски емисии на Северна Македонија се:

Намалување на емисиите на загадувачки материји: Поставување на строги лимити за емисии и спроведување на мерки за намалување на нивото на загадување од индустриските активности.

Заштита на животната средина и здравјето на луѓето: Обезбедување на високо ниво на заштита на животната средина и здравјето на луѓето преку контрола на индустриските емисии.

Усогласување со европските стандарди: Придонесување кон интеграцијата на Северна Македонија во Европската унија преку усогласување со Директивата за индустриски емисии на ЕУ и други релевантни регулативи.

Промоција на најдобрите достапни техники (НДТ): Поттикнување на примената на најдобрите достапни техники во индустриските процеси за да се постигне високо ниво на заштита на животната средина.

Ефикасно управување со ресурсите: Поттикнување на ефикасно користење на ресурсите и намалување на отпадот преку оптимизација на индустриските процеси.

Законот за индустриски емисии на Северна Македонија се базира на следните директиви:

- Директива за индустриски емисии (2010/75/EU): Оваа директива е основниот правен акт на Европската унија кој ги регулира индустриските емисии. Таа поставува интегриран пристап кон контролата на загадувањето, кој вклучува издавање на интегрирани еколошки дозволи и примена на најдобрите достапни техники.
- Директива за емисии во воздухот (2001/81/EC): Регулира националните плафони за емисии на одредени атмосферски загадувачи за да се постигне ниво на квалитет на воздухот што не предизвикува значителни негативни влијанија врз здравјето на луѓето и животната средина.
- Директива за водите (2000/60/EC): Поставува рамка за заштита на сите водни тела, вклучувајќи реки, езера, подземни води и крајбрежни води, со цел да се постигне добра еколошка состојба на водите во ЕУ.
- Директива за отпад (2008/98/EC): Воспоставува основни концепти и дефиниции поврзани со управувањето со отпадот, вклучувајќи рециклирање и отпадна хиерархија.
- Директива за контрола на големи инциденти (2012/18/EU): Оваа директива е насочена кон спречување и контрола на големи инциденти кои вклучуваат опасни супстанции и минимизирање на нивните последици врз луѓето и животната средина.

Законот за индустриски емисии е основен правен механизам за контролирање на загадувањето од индустриските активности во Северна Македонија, со цел да се постигне одржлив развој и да се обезбеди високо ниво на заштита на животната средина и здравјето на луѓето.

3.2. Стратегии и акциони планови

3.2.1 Национална стратегија за одржлив развој

Националната стратегија за одржлив развој во Република Македонија (НСОР) е базирана врз претходни искуства и исполнување на обврските што Република Македонија ги има прифатено на меѓународен план, особено на оние што се однесуваат на приближувањето кон Европската Унија. Целта е да се обезбеди ефективна рамка преку практични упатства за јавниот и приватниот сектор за тоа како да планираат и имплементираат одржлив развој и како да се поттикне раст на домашните и странски инвестиции. Основата на целиот процес на подготовка на Стратегијата се 11-те секторски и

меѓусекторски извештаи за проценка и анализа. Со цел да се добие пофокусирана стратешка ориентација, 11-те Извештаи за проценка и анализа, кои покриваат 4 меѓусекторски работни групи, како и 7 секторски работни групи, се соединија во следните шест главни области кои ќе ја формираат стратешката структура на која се базира НСОП :²

1. Политика и правна рамка (меѓусекторска)
2. Животна средина (меѓусекторска)
3. Енергија (меѓусекторска)
4. Рурален развој (вклучува земјоделство, шумарство и туризам)
5. Социјални прашања (вклучува вработување, социјална заштита, здравство и образование)
6. МСПИТИ (вклучува мали и средни претпријатија (МСП), инфраструктура и транспорт (ИТ) и индустрија (И)).

11-те Извештаи за проценка и анализа се соединети во Рамковниот Извештај за одржлив развој, којшто ги содржи следните главни делови:³

- Платформа на знаења која во најголем дел ги содржи консолидираните заклучоци и наоди од 11-те Извештаи за проценка и анализа, структурирани во согласност со горенаведените шест главни области.
- Поволно опкружување кое се однесува на потребата од верба во иднината, политичка подготвеност и капацитет, правни и регулаторни инструменти и инвестициската клима.
- Капацитет за имплементација се однесува на техничките и професионалните капацитети, институционалните и организациските капацитети, како и капацитетите за инвестирање и финансирање.

Националната стратегија за одржлив развој (НСОП) на Република Северна Македонија е заснована на неколку клучни принципи и цели, кои се насочени кон обезбедување на одржлив развој во земјата. Главните основи на НСОП се:

- Интегриран пристап кон развојот: Стратегијата предвидува интеграција на економски, социјални и еколошки аспекти на развојот, со цел постигнување на балансиран и одржлив напредок.
- Хармонизација со Европската Унија: НСОП е усогласена со стандардите и директивите на Европската Унија, вклучувајќи ги целите на Европскиот зелен договор и Агендата 2030 за одржлив развој.
- Заштита на животната средина: Стратегијата предвидува мерки за заштита и унапредување на животната средина, вклучувајќи управување со отпад, заштита на водите и воздухот, и зголемување на енергетската ефикасност.
- Економска конкурентност: Поттикнување на иновации и зелени технологии за зголемување на економската конкурентност и намалување на негативниот еколошки отпечаток.
- Социјална кохезија: Обезбедување на еднаков пристап до ресурси и услуги, со фокус на намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост.
- Управување со ресурси: Рационално и одговорно управување со природните ресурси, со цел обезбедување на нивна долгорочна одржливост.

Имајќи ја предвид стратешката структура, главната цел за постигнување одржлив развој во Република Северна Македонија е насочена кон интеграција на туризмот, шумарството, земјоделството и индустрискиот сектор со одржлива поддршка од енергетскиот сектор, инфраструктурата и секторот за транспорт. Секторот животна средина останува меѓусекторски. Врз основа на ова се предлагаат Седум стратешки определби за постигнување на одржлив развој во Република Северна Македонија, и тоа:²⁶

² <https://www.moepp.gov.mk/wp-content/uploads/2014/12/Nacionalna-Strategija-za-Odrzliv-Razvoj-vo-RM-NSSD-Del-1.pdf>

³ <https://www.moepp.gov.mk/wp-content/uploads/2014/12/Nacionalna-Strategija-za-Odrzliv-Razvoj-vo-RM-NSSD-Del-1.pdf>

- 1) Обезбедување членство во ЕУ и усогласеност со стратегијата за одржлив развој на ЕУ;
- 2) Зголемување на свеста и на посветеноста за одржлив развој, покривајќи ги сите сфери на живот во Републиката;
- 3) Воведување на е-управување како силно орудие за поддршка и имплементација на одржливиот развој;
- 4) Насочување на јавниот сектор преку организациски развој и институционално зајакнување, врз основа на концептите и принципите на одржлив развој, како и меѓусекторско и интегрирано стратешко и партиципативно работење;
- 5) Насочување на банкарскиот и финансискиот сектор за обезбедување средства за финансирање проекти и активности за одржлив развој;
- 6) Насочување на приватниот сектор кон развој кој е заснован на принципите на одржлив развој;
- 7) Реализирање на демонстрациски и пилот-проекти во раната фаза на имплементација на НСОР.

Стратегијата за одржлив развој открива дека основен предуслов за промени во една земја и општеството кон одржлив развој е разбирањето и прифаќањето на концептот и принципите на одржливиот развој. Во рамките на секоја стратешка определба, се даваат препораки за нивната реализација на три нивоа: фокусирање, созревање и имплементација. Во фазата на фокусирање, потребно е подготовка на целосна проценка на свеста и посветеноста кон одржливиот развој, што вклучува сите аспекти на животот во Република Северна Македонија, со временски ограничени ресурси, план и програма за подигнување на свеста и посветеноста кон одржливиот развој. Исто така, во оваа фаза се потребни проценка на капацитетите и квалификациите за комуникациска и информациска технологија, вклучувајќи ги јавниот и приватниот сектор, како и консултантски компании, истражувачки и развојни организации и универзитети. Фазата на созревање вклучува подготовка на акционен план за зголемување на капацитетите на финансискиот сектор за проекти за одржлив развој, со дефинирани рокови и алоцирани ресурси, во блиска соработка со сите клучни актери во економскиот сектор. Во оваа фаза се извршува и проценка на капацитетот за одржлив развој на приватниот сектор, во соработка со носечките субјекти на економскиот развој во земјата. Седмата стратешка определба, имплементација на пилот и демонстрациски проекти за одржлив развој, претставува завршна фаза - имплементација. Во неа треба да се реализираат проекти кои вклучуваат влијание врз животната средина, социјално и економско влијание, со поставување на временска рамка и приоритетизација на проектите кои можат да се реплицираат во Република Северна Македонија.

3.2.2 Национален акционен план за енергетска ефикасност

Во 2019 година, ЕУ го усвои “Clean energy” пакетот кој го воведува принципот - “прво енергетска ефикасност”. Овој принцип дополнително ја нагласува улогата на енергетската ефикасност на ниво на ЕУ и тој се применува во Стратегијата за енергетика на Северна Македонија до 2040 година, како и во Националниот план за енергија и клима. Генерално она што се случува на ниво на Европската унија се рефлектира и во Северна Македонија. Северна Македонија како договорна страна на Енергетската заедница и земја кандидат за ЕУ е подготвена да ја следи европската енергетска политика и е должна да ги транспонира и имплементира енергетските директиви и регулативи на ЕУ. Република Северна Македонија го потпиша Договорот за основање на Енергетската заедница и како резултат на тоа презеде голем број обврски, кои се однесуваат на усогласување на националното законодавство од областа на енергетиката и животната средина со законодавството на ЕУ. Со усвојувањето на Законот за енергетика, транспониран е третиот енергетски пакет, како и дел од Директивата за обновливи извори на енергија. Дополнително, со усвојувањето на Законот за енергетска ефикасност транспонирани се Директивата 2012/27/EU за енергетска ефикасност и Директивата 2010/31/EC за енергетските перформанси на зградите. Главната задача на овие две директиви, односно Законот за енергетска ефикасност е да се воспостави рамка со цел да се промовира енергетската ефикасност, а со тоа и да се намали потрошувачката на финална и примарна енергија.

Една од обврските на Законот за енергетска ефикасност е да се подготви Национален акциски план за енергетска ефикасност (НАПЕЕ) кој треба да известува за мерките што биле спроведени во претходните три години, но и да предложи мерки за намалување на потрошувачката во периодот од следните

години. Токму тоа е целта на овој документ да прегледа што е реализирано во периодот 2016-2018 година и да предложи мерки за периодот 2019-2022 година. Овој акциски план е всушност четврти по ред. Иако има нов Закон за енергетска ефикасност, и во стариот Закон за енергетика во кој беше ставена во сила старата Директива за енергетска ефикасност од 2006 година, имаше обврска да се подготви НАПЕЕ. Последниот НАПЕЕ беше усвоен во 2017 година и тој информираше за мерките што беа спроведени во периодот до 2015 година, а имаше и план за спроведување на мерките во периодот 2016-2018 година. Една од главните цели на Четвртиот НАПЕЕ е да провери дали мерките предвидени со Третиот НАПЕЕ се спроведени. Стратегијата за енергетика донесена во 2019 година дефинира три сценарија за транзиција на енергетскиот систем во Македонија (референтно, умерено и зелено). Стратегијата го опфаќа периодот до 2040 година и ги дефинира целите за 2030 и 2040 година. Целите на Националниот акциски план за енергетска ефикасност на Северна Македонија се многубројни и вклучуваат различни аспекти на енергетската ефикасност и одржливиот развој. Главните цели се:

Намалување на енергетската потрошувачка: Поставување на конкретни цели за намалување на енергетската потрошувачка во различни сектори како што се домаќинствата, транспортот, индустријата и јавните згради.

Подобрување на енергетската ефикасност: Зголемување на ефикасноста на користење на енергијата преку примена на нови технологии, подобрување на постоечките системи и инфраструктура, и усвојување на ефикасни практики и методологии.

Намалување на емисиите на стакленички гасови: Поставување на цели за намалување на емисиите на CO₂ и други стакленички гасови преку подобрување на енергетската ефикасност и преминување кон почисти извори на енергија.

Зголемување на употребата на обновливи извори на енергија: Поттикнување на употребата на обновливи извори на енергија како што се соларната, ветровата и биомасата, со цел да се намали зависноста од фосилни горива.

Економски развој и конкурентност: Подобрување на конкурентноста на економијата преку намалување на енергетските трошоци за компаниите и создавање на нови можности за инвестиции и вработувања во секторот за енергетска ефикасност.

Подобрување на квалитетот на живот: Обезбедување на подобри услови за живеење преку намалување на загадувањето на воздухот, подобрување на енергетската сигурност и стабилност, и намалување на трошоците за енергија за граѓаните.

Интеграција во Европската унија: Усогласување на националните политики и регулативи со оние на Европската унија, со цел да се обезбеди интеграција во европските енергетски и климатски политики.

Создавање на свест и едукација: Подигање на свеста кај граѓаните и компаниите за важноста на енергетската ефикасност и обезбедување на едукација и обука за примена на енергетско ефикасни мерки и технологии.

3.2.3 Националниот план за енергија и клима на Република Северна Македонија

Националниот план за енергија и клима на Република Северна Македонија (НПЕК) беше подготвен во истовремено со пристапувањето на земјата како триесетата членка на НАТО Алијансата и формалното одобрување од лидерите на ЕУ за отворање на преговори за пристапување кон ЕУ. Резултатите од минатите реформи, вклучувајќи ги цврстите макроекономски основи, создавањето работни места и отворената економија, која привлече странски инвестиции, ќе и помогнат на земјата да се надогради преку ова членство. Сепак, слабите државни институции, ниската и намалена продуктивност на локалните фирми, недостатокот од конкурентност и политика за привлекување на инвестиции и управување со бизнис, и понатаму се сериозни структурни предизвици за економскиот раст. Недостасува конкурентна правна рамка за управување со бизнис, што го прави приватниот сектор слаб и неспособен за целосно да ја искористи географската положба на земјата. Покрај тоа, постојат ризици за фискална одржливост и Владата има ограничен фискален простор за соодветно стимулирање на економијата.

Имајќи ја предвид Националната стратегија за развој на енергетиката донесена во декември 2019 година и како одговор на Препораката на Министерскиот совет на Енергетската заедница (2018/1/МС-

ЕнС) за подготовка за изготвување на интегрирани национални планови за енергија и клима од Договорните страни на Енергетската заедница (ЕнС) и соодветните Насоки за политиките на Енергетската заедница (РГ 03/2018), земјата припреми Национален план за енергија и клима (НПЕК), кој го покрива периодот од 2021 до 2030 година и го пропишува патот до целите до 2030 година, што се очекува да се договори во 2021 година. Исто како Стратегијата за развој на енергетиката на РСМ, и НПЕК има сеопфатен пристап и ги опфаќа петте најважни димензии на Европската енергетска унија на интегриран начин, утврдувајќи ги интеракциите помеѓу различните димензии.

Република Северна Македонија како земја која не припаѓа во Анексот I на Рамковната конвенција на Обединетите нации за климатски промени (УНФЦЦЦ), го ратификуваше Парискиот договор за клима во ноември 2017 година, со придонес во глобалните напори за намалување на емисиите стакленички гасови, (Национални придонеси кон ублажувањето на климатските промени-NDC⁴): „Намалување на емисиите на CO₂ предизвикани од согорувањето на фосилните горива за 30%, што претставува тенденција на 36% повисоко ниво, до 2030 година, во споредба со вообичаеното сценарио (BAU)“. Како одговор на повикот од договорните страни на Парискиот договор за клима, за значително засилени NDC, Владата на Република Северна Македонија го усвои ревидираниот NDC во април 2021 година, што ќе се базира на овој НПЕК и Третиот Двогодишен извештај за климатски промени (3rd BUR). Понатаму, на национално ниво, вреди да се спомене тековниот проект под наслов „Закон и стратегија за климатски промени“ како придонес и влезна точка за НПЕК, кој е поддржан од механизмот за финансирање на Инструментот на ЕУ за претпристапна помош (IPA II) и треба да се донесе Долгорочната стратегија за климатска акција и Закон за климатска акција. Земјата досега има доставено три Национални планови за климатски промени⁵ и два Двогодишни извештаи⁶ до УНФЦЦЦ. Во периодот 2019-2022 во процес на подготовка се Четвртиот национален план и Третиот двогодишен извештај за климатски промени (Трет BUR) до УНФЦЦЦ. Националниот план за енергија и клима се темели на Сценариото со дополнително засилени мерки (e-WAM) од третиот BUR, односно на Зеленото сценарио во Стратегијата за развој на енергетиката кое е проширено со политиките и мерките од секторите индустрија, земјоделство, шумарство и други употреби на земјиште и отпад.

Сите споменати стратешки и плански документи се темелат на робусна аналитичка работа и консултации со надлежните министерства и други релевантни чинители, насочени кон идентификација и валидација на можни политики и мерки за ублажување во засегнатите сектори, приоритетизација на идентификуваните политики и мерки и давање насоки за развој на сценарија за ублажување, како и идентификација и валидација на претпоставките што се користат за моделирање на сценарија.

Интегрираниот Национален план за енергија и клима на Република Северна Македонија ги образложува сите пет димензии на Енергетската унија, односно декарбонизација (опфаќајќи два сегменти: емисии на стакленички гасови и обновливи извори на енергија), енергетска ефикасност, безбедност во снабдувањето со енергија, внатрешен пазар на енергија, и истражување, иновации и конкурентност.

Стратешката политика за **декарбонизација** предвидува намалување на емисиите на стакленички гасови и зголемување на учеството на обновливи извори на енергија. Околу 70% од вкупните емисии на стакленички гасови во земјата доаѓаат од енергетскиот сектор, особено од согорувањето фосилни горива во енергетска трансформација, индустрија и транспорт. Затоа, целта е да се затворат електраните на јаглен и да се зголеми користењето обновливи извори за производство на електрична енергија, заедно со мерки за енергетска ефикасност. Воведувањето на такса за CO₂ ќе поттикне замена на конвенционалните горива и ќе стимулира инвестиции во обновливи извори и мерки за енергетска ефикасност.

Во областа на **обновливите извори на енергија**, земјата ќе продолжи со поддршка на производството на електрична енергија преку повластени тарифи и премии со аукции. Ќе се промовира користење на обновливи извори и во други сектори, преку концептот "производител-потрошувач" и електрификација на греењето и ладењето со високо ефикасни топлински пумпи и системи на биомаса. Ќе се зголеми и користењето на биогорива во транспортниот сектор.

⁴ <http://unfccc.org.mk/Default.aspx?LCID=302>

⁵ <https://klimatekipromeni.mk/article/31#/index/main>

⁶ <https://klimatekipromeni.mk/article/27#/index/main>

Декарбонизацијата исто така вклучува мерки за намалување на емисиите во неенергетските сектори, како што се земјоделство, шумарство и управување со отпад. Ова вклучува подобрување на практиките за исхрана на добитокот, управување со ѓубривото, конверзија на земјиштето за намалување на ерозијата и зголемување на органската материја во почвата, како и пошумување и управување со шумски пожари.

Во **димензијата на енергетска ефикасност**, земјата ќе ги зголеми заштедите во потрошувачката на примарна и финална енергија. Планирани се мерки за намалување на потрошувачката на енергија во зградите, индустријата и транспортот. Овие мерки ќе ја намалат зависноста од увоз и ќе ја стимулираат домашната економија.

Во однос на **енергетската сигурност**, земјата ќе се фокусира на зголемување на користењето на обновливи извори и природен гас, како и диверзификација на изворите на снабдување. Планирани се нови интерконекции за електрична енергија и природен гас со соседните земји, како и инвестиции во преносната и дистрибутивната мрежа.

Во **димензијата на внатрешен пазар на енергија**, земјата планира да воспостави организиран пазар за електрична енергија, да се спои со пазарот во Бугарија и да учествува во иницијативи за регионален пазар.

Во **димензијата на истражување, иновации и конкурентност**, земјата ќе ги вклучи технологиите за енергетска транзиција во приоритетите за истражување и иновации. Планирани се мерки за финансирање на истражување и иновации преку национални и меѓународни програми, како и поддршка на малите и средните претпријатија за диверзификација на услугите и производите во обновливи извори и енергетска ефикасност.

3.2.4 Национална стратегија за отпад

Националната стратегија за управување со отпад на Северна Македонија е клучен документ кој ја насочува земјата кон одржливо и ефикасно управување со отпадот. Таа се базира на европските стандарди и добри практики, и има за цел да обезбеди здрава животна средина за сегашните и идните генерации. Стратегијата ги опфаќа сите аспекти на управувањето со отпад, од неговото создавање и собирање до рециклирање и конечно одложување, со посебен акцент на намалување на отпадот и промоција на циркуларната економија. Националната стратегија за управување со отпад на Северна Македонија игра важна улога во поттикнување на зелената економија преку низа мерки и активности кои го поддржуваат одржливиот развој и ефикасното користење на ресурсите. Еве како придонесува кон зелената економија:

1. Намалување на генерирањето отпад

- Стратегијата промовира намалување на создавањето отпад преку:
- Подобрување на производствените процеси за да се намали потрошувачката на сировини и енергија.
- Поттикнување на одржливи модели на потрошувачка и развој на производи со подолг животен век.
- Промоција на еко-дизајн и ефикасна употреба на ресурси.

2. Поттикнување на рециклирање и повторна употреба

Зголемувањето на стапката на рециклирање и повторната употреба на материјалите има директен придонес кон зелената економија преку:

- Намалување на потребата за нови сировини, што го намалува влијанието врз животната средина и енергијата потребна за нивно ископување и обработка.
- Стимулација на пазарот за рециклирани материјали и создавање нови можности за работни места во секторот за рециклирање.

3. Подобрување на ефикасноста на ресурсите

Преку ефективно управување со отпадот, стратегијата помага да се зголеми ефикасноста на користењето на ресурсите, што е еден од главните принципи на зелената економија. Ова се постигнува преку:

- Намалување на загубите на ресурси во производните и потрошувачките процеси.
- Поттикнување на користење на секундарни сировини и рециклирани материјали.

4. Создавање на зелени работни места

Стратегијата придонесува кон создавање на нови зелени работни места преку:

- Развој на индустријата за управување со отпад, вклучувајќи собирање, сортирање, рециклирање и третман на отпад.
- Поттикнување на иновации и нови технологии за управување со отпадот.

5. Заштита на животната средина

Преку намалување на отпадот и подобрување на управувањето со него, стратегијата придонесува кон заштита на животната средина:

- Намалување на загадувањето на воздухот, водата и почвата.
- Намалување на емисиите на стакленички гасови поврзани со отпадот, што е важно за борбата против климатските промени.

6. Промоција на циркуларна економија

Стратегијата активно ја поддржува циркуларната економија, каде што отпадот се третира како ресурс и материјалите се одржуваат во употреба што е можно подолго:

- Поттикнување на редизајн на производи за лесно разглобување, поправка и рециклирање.
- Развој на пазари за рециклирани производи и материјали.

7. Подигање на свеста и едукација

Обезбедувањето на едукација и подигање на свеста кај населението и бизнисите за важноста на управувањето со отпадот:

- Поттикнување на одговорно однесување и практики кои ја поддржуваат зелената економија.
- Промовирање на култура на одржливост и свесност за влијанието на отпадот врз животната средина.

На овој начин, Националната стратегија за управување со отпад значително придонесува кон транзицијата на Северна Македонија кон зелена економија, поттикнувајќи одржливи практики, економски раст и заштита на животната средина.

Националната стратегија за управување со отпад се базира на следните директиви:

- Директива за отпад (2008/98/EC): Општа рамка за управување со отпад во Европската унија која поставува хиерархија на управување со отпад и цели за рециклирање и намалување на депониите.
- Директива за депонии (1999/31/EC): Регулера управувањето со депониите со цел да се намали негативното влијание врз животната средина и здравјето на луѓето.
- Директива за пакување и отпад од пакување (94/62/EC): Поставува цели за рециклирање и повторна употреба на пакувањата и материјалите од пакувања.
- Директива за електронски отпад (2012/19/EU): Регулера собирањето и рециклирањето на отпадната електрична и електронска опрема.
- Директива за батерии и акумулатори (2006/66/EC): Воведува мерки за собирање, третман и рециклирање на отпадните батерии и акумулатори.
- Директива за отпадни возила (2000/53/EC): Регулера управувањето со отпадните возила со цел да се минимизира влијанието врз животната средина.

Овие директиви и цели се насочени кон создавање на интегриран и одржлив систем за управување со отпадот во Северна Македонија, кој ќе придонесе за заштита на животната средина и подобрување на квалитетот на животот на населението.

3.2.5 Стратегија за развој на енергетиката во Република Северна Македонија до 2040

Стратегијата за развој на енергетиката на Република Северна Македонија до 2040 година (Стратегијата) е изработена во согласност со новиот Закон за енергетика, кој беше прифатен во мај 2018 година. Главната цел на Стратегијата е да се формулираат енергетски политики засновани на докази, преку робустна аналитичка работа и консултации со широко учество, кои поддржуваат одржлив развој и се разбираат од сите заинтересирани страни, а спроведувањето да се осигура од Владата на Република Северна Македонија.

Стратегијата служи како платформа за целокупна модернизација и трансформација на енергетскиот сектор, согласно со енергетските трендови на Европската Унија. Таа придонесува за зголемен пристап, интеграција и достапност на енергетските услуги, намалување на локалното и глобалното загадување, и зголемено учество на приватниот сектор, земајќи ги предвид развојните потенцијали на Република Северна Македонија и специфичните потреби на домашниот пазар.

Истовремено, стратегиската оценка на влијанието врз животната средина (SEA) развиена како дел од процесот, обезбедува документ за процена на околски и одржливи опции за постигнување на заложените цели. Стратегијата е развиена врз основа на следните клучни влезни податоци, претпоставки и принципи: 1. Просечен годишен раст на БДП од 3,3%, позиционирајќи ја Република Северна Македонија во 2040 година на денешните нивоа на БДП по глава на жител на земјите од Централна и Источна Европа (ЦИЕ);

2. Најниска цена на чинење на вкупниот енергетски систем во текот на разгледуван период, земајќи ги предвид инвестициите, трошоците за пренос, дистрибуција и испорака, цените на енергенти, цената на CO₂, како и различните механизми и политики за поддршка;

3. Воведување на јаглеродна цена која, за различно сценарио, ќе започне да се применува во различна година и постепено ќе го достигне новото од Системот за тргување со емисии (ETS). Исто така, во зависност од сценариото, се користат различни проекции за цената на CO₂ од WEO 2017, а најпрогресивно од тој аспект е Зеленото сценарио.

Со цел да се постигне визијата од 2040 – Сигурен, ефикасен, еколошки и конкурентен енергетски систем што е способен да го поддржи одржливиот економски раст на земјата, Стратегијата усвојува три сценарија: Референтно, Умерена транзиција и Зелено кои се одраз на различната динамика на енергетската транзиција и овозможуваат флексибилност на македонскиот одговор на релевантните политики на ЕУ за современа, конкурентна и климатски неутрална економија до 2050 година.

Според рамката од пет димензии на енергетската унија на Европската унија, Стратегијата за енергетска транзиција на Република Северна Македонија дефинира шест стратешки цели, групирани во пет енергетски столбови:

Енергетска ефикасност: Оваа стратегија ја поддржува максимизацијата на политики и мерки за енергетска ефикасност во секторите на згради, индустрија, транспорт, греење и ладење. Таа вклучува усвојување на уредби за нивото на амбиција на националните цели за електрична енергија за 2030 година, како што е пропишано во Законот за енергетска ефикасност. Целта е да се намали употребата на јаглен и да се подобри електричната енергија во производството на енергија, со што би се остварила значителна заштеда на примарна енергија во различни сценарија на транзиција.

Интеграција и сигурност на енергетските пазари: Стратегијата предвидува реализација на нови интерконекции со соседните земји, инвестиции во преносната и дистрибутивната мрежа за интеграција на одржливи извори на енергија, особено ветер и сонце. Вклучувањето на механизмот "производител-потрошувач" и електрични возила, како и поврзување на пазарот со соседните земји, се наоѓаат во фокусот на оваа стратегија.

Декарбонизација: Во Зеленото сценарио за 2040 година, стратегијата цели на значително намалување на емисиите на GHG, заедно со зголемување на учеството на одржливите извори на енергија до 45% во бруто потрошувачка на финална енергија. За оваа цел се предвидува поголемо користење на ОИЕ,

стимулации за производството на електрична енергија и електрификација на секторот за греење и ладење.

Истражување, иновации и конкурентност: Стратегијата се фокусира на вклучување на технологии за енергетска транзиција во националните истражувачки приоритети, стимулирање на соработката помеѓу научно-истражувачките центри, индустријата и другите заинтересирани страни. Поддржува се развојот на нови услуги и работни места, особено во мали и средни претпријатија во областа на ОИЕ и енергетска ефикасност.

Законски и регулаторни аспекти: Стратегијата настојува да се постигне целосна усогласеност со *acquis* на Енергетската заедница, вклучувајќи ги усвојувањето на Законот за енергетска ефикасност и имплементацијата на регулативите за механизмите за следење и вградување на климатските промени во различните сектори.

Овие енергетски столбови играат клучна улога во планирањето на енергетскиот систем, промовирањето на одржлив раст и ја поддржуваат зелената транзиција во Република Северна Македонија. Стратегијата обезбедува насоки, каде што за секоја политика и стратешка мерка се специфицирани нивото на приоритет за различно сценарио, проценетата временска рамка и одговорното административно ниво за имплементација.

3.2.6 Национална развојна стратегија 2024 – 2044

Националната развојна стратегија (НРС), за периодот од 2024 до 2044 година, е водечки документ со кој се дефинираат главните развојни цели, стратешки области и приоритети за забрзан, инклузивен, рамномерен, родово еднаков и одржлив развој на Северна Македонија. РС ги идентификува клучните предизвици и државните приоритети, особено имајќи го предвид стремежот на Северна Македонија да се приклучи кон Европската Унија (ЕУ). Северна Македонија треба да работи на интензивна зелена енергетска трансформација и да се позиционира како регионален лидер во одржливиот развој и грижата за животната средина, имплементирајќи транзиција кон ниско јаглеродна економија додека обезбедува економски раст. Главната цел е значително намалување на емисиите на стакленички гасови, подобрување на квалитетот на воздухот и енергетската ефикасност, со што ќе се обезбеди поздрава животна средина за граѓаните. Потребна е и модернизација на системот за управување со отпад, зголемување на стапките на рециклирање и воспоставување стандардизирани депонии за намалување на еколошкиот отпечаток. Заштитата на природата и биодиверзитетот е клучна за подобрување на животната средина. НРС ги одразува темелните вредности на уставниот поредок на Северна Македонија, целите за одржлив развој на Организацијата на Обединетите нации, темелните вредности и на Европската Унија и на другите меѓународни организации и ги поддржува и ги овозможува реформите за интеграција на Северна Македонија во Европската Унија.

Клучните стратешки област на Националната развојна стратегија, се следните:

- Одржлива, иновативна и конкурентна економија
- Одржлив локален и регионален развој што обезбедува кохезија
- Демографска ревитализација и социјален и културен развој
- Владеење на правото и добро управување
- Сигурно, безбедно и отпорно општество
- Зелена трансформација

1. Приоритети за успешно исполнување на климатско неутрално општество со низок процент на енергетска сиромаштија:

- Енергетската ефикасност прв избор на граѓаните и на компаниите
- Електрифицирана и дигитализирана железница и висок процент на возила на чиста енергија
- Индустрија со високоразвиени чисти технологии
- Праведна транзиција од електроцентрали што користат јаглен
- Енергетската сиромаштија намалена со таргетирана поддршка

2. Приоритети за успешно исполнување на здрава и чиста животна средина:

- Циркуларната економија е целосно воспоставена

- Паметни и одржливи населени места
- Заштитена биолошка разновидност и одржливо управувани живеалишта
- Земјоделство и прехранбен систем со одржливи земјоделски практики, ефикасно управување со ресурсите и примена на „eco-friendly“ технологии
- Висока свест за животната средина за рационално користење ресурси
- Езерски, речни и шумски системи без штетно антропогено влијание
- Функционален систем за мониторинг и управување со климатските промени и животната средина.

3.2.7 Стратегија за поддршка на мали и средни претпријатија и претприемништво на град Скопје, со акциски план за периодот 2022-2025 година

Согласно Законот за Град Скопје, во надлежност на градот е локалниот економски развој. Како една надлежност во рамките на оваа област е утврдување стратегија и давање поддршка на развојот на малите и средни претпријатија и претприемништвото.

Визијата на Стратегијата за мали и средни претпријатија и претприемништво на Град Скопје е следна: Скопје е високо развиен бизнис центар со продуктивни, иновативни, конкурентни и дигитализирани микро, мали и средни претпријатија и технолошки центар кој овозможува научно истражување, поврзување и напредок на технолошките компании, ментори и поддршка за стартапи.

За реализација на поставената визија се дефинираат следните стратешки цели:

Стратешка цел 1: Поволно деловно опкружување

Првата стратешка цел е создавање поволно деловно опкружување за домашните и странските претпријатија. Градот Скопје ќе го подобри координирањето и интегрирањето на своите политики кои ги засегаат малите и средни претпријатија (МСП), истовремено подобрувајќи го механизмот за обезбедување услуги за нивен развој.

Целта е да се подобрат локалните услови за водење бизнис и поддршка на МСП во Скопје, со цел задржување на постоечките и отворање нови работни места. Ќе се мапираат инвестициски зони согласно ДУП и ГУП, со што ќе се зголеми ефикасноста при промоција на зоните и идентификување нови потенцијални подрачја за инвеститори. Ќе се воспостави меѓусебен дијалог и ќе се подобри инфраструктурата, административните процедури, и пристапноста до зоните. Во соработка со општините, ќе се проектираат нови економски зони, центри за висока технологија и иновации. Ќе се создадат нови политики за самовработување на младите и ќе се поддржуваат микро, мали и средни претпријатија.

Стратешка цел 2: Динамичен екосистем на претприемништво и иновации

Градот Скопје ќе го промовира претприемачкото учење и ќе ја поддржува претприемачката култура. Ќе се работи на подобрување на условите за претприемништво и поддршка за иновациите. Градот ќе поврзува образовни институции со локалните организации и фирми. Ќе се изработи стратегија за поддршка на иновации и претприемништво и ќе се формира локален иновациски фонд за млади претприемачи и научно-образовен локален центар. Ќе се создадат бизнис инкубатори за жени претприемачи, социјални претпријатија, и компании за нега на домашни миленичиња.

Скопје ќе се развива како град на нови идеи и иновации, следејќи ги глобалните трендови. Преку овие мерки ќе се поттикнат претприемачите да развиваат нови индустрии, еко-одржливи бизниси, и нови производи и услуги. Ќе се соработува со универзитетите и институтите за иновации и истражувања, зачувувајќи ги талентите преку стипендирање и помош во развојот на нивните идеи.

Стратешка цел 3: Продуктивен, конкурентен и дигитализиран сектор на мали и средни претпријатија

Градот Скопје ќе гради капацитети и ќе поддржува транзицијата кон одржливост и дигитализација на МСП. Пандемијата покажа потребата од забрзана дигитализација, и Скопје ќе обезбеди финансиска поддршка за дигитална трансформација на МСП. Ќе се поттикнува воведување на модерни технологии за МСП да останат конкурентни на пазарот. Градот ќе финансира бизнис инкубатори и центри за развој на иновации, дигитална писменост и програми за влез на странски пазари.

Стратешка цел 4: Поттикнување на развојот на мали и средни претпријатија и претприемништво

МСП играат важна улога во деловното опкружување и Град Скопје ќе ги поддржува преку разни форми на помош и информации за аплицирање во фондови и финансиски институции. Пристапот до финансии е голем проблем за новоформираните претпријатија, и градот ќе работи на обезбедување соодветни извори за финансирање и помош при развојот на МСП.

3.2.8 Индустриска стратегија на Република Македонија 2018-2027

Индустрискиот сектор е клучен столб на економијата и е тесно поврзан со најзначајните економски теми како што се економскиот раст, инвестициите, извозот, вработувањето, истражувањето и развојот, продуктивноста, додадената вредност и иновациите. Поради неговата важност, Република Северна Македонија ја усвои својата прва Индустриска политика во 2009 година, а нејзината постојана релевантност е основа за сегашната стратегија.

Индустриската политика е сè поважна на владините агенди во ЕУ, а особено во регионот на Западен Балкан. Таа има тенденција да биде широка и сеопфатна, со зголемено признавање на значајната улога на преработувачката индустрија.

Во својата суштина, индустриската политика со фокус на преработувачката индустрија има следна визија: „Унапредување на индустријализацијата преку стимулирање на растот и развојот на преработувачката индустрија, со цел зголемување на продуктивноста, создавање квалитетни работни места, зголемување на приходите и зајакнување на човечкиот капитал, истовремено справувајќи се со предизвиците на циркуларната економија.“

Визијата ќе се оствари преку фокусирање на пет стратешки цели, вклучувајќи ги и меѓусекторските аспекти за хоризонтална имплементација и координација. Петте Стратешки цели се однесуваат на :

1. Јакнење на основите на преработувачката индустрија и развој на нови насоки, како синџири на вредности.

Преработувачката индустрија може да се развива и поддржува на осум начини:

- Таргетирање на потсектори со најголем потенцијал (паметна специјализација).
- Максимизирање на влијанието на Планот за економски раст преку мониторинг и евалуација.
- Развивање на поконзистентен фокус на преработувачката индустрија преку промоција на СДИ.
- Стимулирање на домашните и странските директни инвестиции.
- Развивање на мрежата на технолошки индустриски развојни зони (ТИРЗ).
- Зајакнување на преработувачките кластери.
- Воспоставување на синџири на вредност во преработувачката индустрија.
- Создавање основа за финансирање на ризичен капитал и мезанин финансирање.

За овие цели, ќе се користат алатки како бизнис-инкубатори и акцелератори, кои ќе се развиваат преку други иницијативи како стратегиите за МСП и иновации.

2. Зголемување на продуктивноста, иновациите и трансферот на технологии.

Стратегијата предвидува пет начини за поддршка на преработувачката индустрија:

- Воспоставување на институции фокусирани на трансфер на технологии, како Националната канцеларија за трансфер на технологии (НКТТ) и Научно-технолошкиот парк (НТП).
- Подигнување на нивото на иновации помеѓу преработувачките МСП.
- Поддршка на брзорастечки претпријатија (газели).
- Јакнење на врската меѓу меѓународните фирми во ТИРЗ и домашните преработувачки компании.
- Идентификување и поддршка на релевантни технологии за Клучните технологии (КЕТ) и паметните фабрики (Индустрија 4.0 и Фабрика 4.0).

3. Катализирање на зелената индустрија и зелена преработувачка.

Озеленувањето на индустриите е континуиран процес кој вклучува:

- Намалување на влијанијата врз животната средина со поефикасно користење на ресурсите.

- Постепено отстранување на токсичните супстанции.
- Замена на фосилните горива со обновливи извори на енергија.
- Подобрување на здравјето и безбедноста на работното место.
- Преземање зголемена одговорност на производителот и намалување на севкупните ризици.

Стратегијата се фокусира на МСП во преработувачката индустрија и опфаќа осум начини за поддршка на зелената индустрија:

- Воведување и спроведување на зелени регулаторни реформи.
- Воведување на зелени јавни набавки.
- Помош на претпријатијата за вградување на одржливоста во бизнис плановите.
- Поддршка на зелени иницијативи предводени од индустријата, вклучувајќи озеленување на синџирите на вредност.
- Развој на индустриски зелени зони (ИЗЗ) со фокус на преработувачката индустрија.
- Стимулирање на ресурсната и енергетската ефикасност и нискојаглеродната ефикасност.
- Поддршка на МСП во репроизводство и адитивно производство (3D печатење).

4.Стимулирање на извозот на преработувачката индустрија.

Стратегијата предлага девет политики за стимулирање на извозот:

- Развој на извозната способност.
- Зајакнување на економската дипломатија во странство.
- Освојување нови пазари и зголемување на продажбата.
- Зголемување на конкурентноста на новите пазари.
- Зголемување на бројот на извозно подготвени МСП.
- Поддршка на интернационализацијата преку стандарди.
- Наоѓање контакти за извоз.
- Интегрирање на изворите на извозни информации за да им помогнат на сегашните и идните извозници.

5.Изградба на преработувачка индустрија во која се учи.

Стратегијата посочува осум начини за поддршка на развојот на знаењето, вештините и капацитетите во преработувачката индустрија:

- Пристап до вештини, фондови и поддршка преку фондовите на ЕУ.
- Воведување внатрешни технолошко-истражувачки сектори.
- Поддршка на МСП за надградба на вештините на младите луѓе.
- Јакнење на соработката помеѓу универзитетите и производителите.
- Подигнување на свеста за циркуларната економија, зелената индустрија/производство и преработувачката во затворен циклус.
- Воспоставување пилот MakerSpace.
- Искористување на висококвалитетната специјалистичка експертиза за поддршка на домашните преработувачки МСП.

За мерките да бидат успешни, тие мора да бидат усогласени со визијата и стратешките цели, а идеално би требало да бидат „СМАРТ“ (конкретни, мерливи, активни, реални и временски одредени). Ова значи дека мерките и активностите треба да имаат конкретни параметри и да бидат реални, со јасно дефинирани временски рокови за да се задржи фокусот на имплементацијата.

Евидентно е дека индустриската стратегија е одделна и различна од другите иницијативи за политики со фокус на малите и средни претпријатија (МСП), конкурентноста, иновациите итн. Оваа стратегија извлекува поуки од досегашното искуство во спроведувањето на претходната индустриска политика, ја вградува политичката рамка во иницијативите и финансиите кои се достапни во ЕУ и Западен Балкан, што е важно, а истовремено е важно и во контекст на напорите на земјата да стане идна членка на ЕУ.

3.2.9 Национална стратегија за земјоделството и руралниот развој за периодот 2021-2027 година

Националната стратегија за земјоделството и руралниот развој за периодот 2021-2027 година е главниот долгорочен стратешки документ на кој се базира поставувањето и спроведувањето на целите, политиките и мерките за развој на земјоделството и руралните средини во Република Северна Македонија за периодот од 2021 до 2027 година. Новата стратегија го одразува континуитетот на интересот на државата за земјоделството поради неговото мултидимензионално значење и особено заради обезбедување на одржливост на руралните средини.

Подобрувањето на конкурентноста и одржливост на приходот на земјоделските стопанства, примената на еколошките практики во производството кои водат кон намалување на влијанието на климатските промени и прилагодување кон истите, како и обезбедување на одржлив развој на руралните средини се генералните цели кон кои ќе се стреми секторот потпомогнат од страна на државата.

Овие три стратешки цели и девете подетални специфични цели ќе бидат постигнати преку мерките и инструментите на националната земјоделска политика, кои согласно член 3 од Законот за земјоделство и рурален развој се: директните плаќања, уредување и поддршка на пазарите на земјоделски производи и руралниот развој. Дополнително, целите ќе се реализираат и преку политиките за одржливо управување со природните ресурси, за безбедност на храната, како и политиките за унапредување на знаењето и иновациите во земјоделството.

Стратегијата се состои од три дела: ДЕЛ I. Состојба и идентификувани потреби во земјоделството и руралните средини, ДЕЛ II. Цели, типови на интервенции на политиките и мерки за периодот 2021–2027 година и ДЕЛ III. Спроведување на НСЗРР 2021-2027.

Во насока на третирање на идентификуваните потреби на секторот, интервенциите на националната земјоделска политика во претстојниот стратешки период 2021-2027 година ќе треба да ги постигнат следниве стратешки цели за:

- подобрување на конкурентноста на земјоделско-прехранбениот сектор, економската одржливост и приходот на земјоделските стопанства,
- примена на еколошки практики во производството кои водат кон намалување на влијанието на климатските промени и прилагодување кон истите, и
- обезбедување на одржлив развој на руралните средини.

Остварувањето на поставените стратешки цели ќе се постигне преку таргетирани интервенции на земјоделската политика во девет специфични области кои се преставени како специфични цели. Специфичните цели, односно областите на интервенција на политиките за периодот 2021-2027 година се следните:

СЦ1. Поддршка на одржливиот приход на земјоделските стопанства заради нивен придонес кон подобрување на сигурноста во обезбедувањето на доволно храна;

СЦ2. Зајакнување на пазарната ориентацијата и зголемување на конкурентноста, со особен фокус на истражувањето, технологијата и дигитализацијата;

СЦ3. Подобрување на положбата на земјоделците во синџирот на додадена вредност на земјоделски производи;

СЦ4. Придонес кон ублажување на климатските промени и прилагодување кон истите, како и поголема примена на одржливата енергија;

СЦ5. Поттикнување на одржлив развој и ефикасно управување со природните ресурси како што се вода, почва и воздух;

СЦ6. Придонес кон заштита на биодиверзитетот, подобрување на услугите на екосистемот и зачувување на природните живеалишта и пределите;

СЦ7. Привлекување на млади земјоделци и олеснување на развојот на бизнисите во руралните средини;

СЦ8. Промовирање на вработување, раст, социјална вклученост и локален развој во руралните средини, вклучително и био-економија и одржливо шумарство;

СЦ9. Подобрување на одговорот на земјоделството кон барањата на општеството за здравствените аспекти на храната, вклучувајќи ги безбедноста, нутритивниот состав и одржливоста на храната, храна која завршува како отпад, како и благосостојбата на животните.

Од целите наведени во Стратегијата, значајна за нашата анализа е стратешката цел поврзана со одржливо управување со природните ресурси и ублажување на климатските промени во земјоделството. Стратегијата за развој на македонското земјоделство го истакнува моделот на одржливо земјоделство кој се фокусира на заштита на животната средина и биодиверзитетот. Во наредниот период, земјоделските стопанства треба да го прифатат и применуваат концептот на „зелено“ земјоделство како природен начин за извршување на нивните активности. При прифаќање и спроведување на агроеколошкиот пристап, стопанствата ќе бидат поддржани од државните земјоделски политики преку конкретни мерки.

Стратегијата ги истакнува следните клучни цели за постигнување на одржливо управување и унапредување на природните ресурси и ублажување на влијанието на климатските промени:

- Зачувување и унапредување на шумскиот фонд;
- Зголемување на аквакултурното производство и одржливо рибарење;
- Поширока примена на агроеколошкиот пристап во македонското земјоделско производство;
- Заштита на автохтоните раси и сорти заради биодиверзитет;
- Ефикасно справување со отпадот од земјоделството и производство и употреба на обновливи извори на енергија во земјоделството;
- Прилагодување на земјоделскиот сектор кон климатските промени.
- Овие цели ќе се реализираат преку активности за зајакнување на институциите вклучени во справувањето со климатските промени, советодавните служби, научно-истражувачките институции и техничката поддршка обезбедена од ФАО.

3.2.10 Стратешки план 2024-2026 на Министерство за Економија

Стратешкиот план на Министерството за економија за периодот 2024-2026 година е насочен кон развој на одржлива економија и унапредување на енергетската ефикасност. Основната цел е да се поттикне зелениот раст преку примена на иновативни технологии и практики кои ќе го намалат влијанието врз животната средина. Овој план ги опфаќа мерките за подобрување на управувањето со природните ресурси, заштита на биодиверзитетот и намалување на емисиите на штетни гасови. Министерството за економија во својот Стратешки план за 2024-2026 година има неколку приоритети кои се однесуваат на одржливо искористување на природните богатства. Основните приоритети вклучуваат:

- Зачувување и унапредување на шумскиот фонд: Ова вклучува активности за заштита и одржливо управување со шумите, кои се значајни за еколошката рамнотежа и економскиот развој.
- Зголемување на аквакултурното производство и одржливо рибарење: Овој приоритет се фокусира на развој на аквакултурата и одржливо искористување на водните ресурси за рибарство, со цел да се задоволат потребите на пазарот и да се заштитат природните екосистеми.
- Поширока примена на агроеколошкиот пристап во македонското земјоделско производство: Ова вклучува прифаќање и примена на методи и практики кои го штитат и унапредуваат природниот капитал, со фокус на агроекологија и зелено земјоделство.
- Биодиверзитет – заштита на автохтоните раси и сорти: Овој приоритет се однесува на зачувување на биодиверзитетот преку заштита на локалните раси и сорти, кои се важни за одржливото земјоделство и екосистемите.
- Ефикасно справување со отпадот од земјоделството, производство и употреба на обновливи извори на енергија во земјоделството: Ова вклучува мерки за намалување на отпадот, рециклирање и користење на обновливи извори на енергија за намалување на влијанието врз животната средина.
- Прилагодување на земјоделскиот сектор кон климатските промени: Овој приоритет е насочен кон развој на стратегии и мерки за адаптација на земјоделството кон климатските промени, со цел да се обезбеди одржливост и стабилност во производството.

Овие приоритети се дел од пошироката стратегија за одржливо управување со природните ресурси и ублажување на влијанието на климатските промени (Стратешки план 2024-2026).

Дополнително, Стратешкиот план на Министерството за економија за периодот 2024-2026 година се фокусира на зелена економија и енергетска ефикасност преку следниве активности:

- **Поддршка на зелени инвестиции** - Стратешкиот план вклучува мерки за поддршка на инвестиции во зелени технологии и обновливи извори на енергија, со цел да се промовира одржлив економски раст и намалување на емисиите на штетни гасови.
- **Енергетска ефикасност** - Планот предвидува активности за зголемување на енергетската ефикасност во различни сектори, вклучувајќи ги и јавните и приватните објекти. Ова вклучува подобрување на изолацијата, модернизација на системите за греење и ладење, како и употреба на енергетски ефикасни апарати.
- **Промоција на обновливи извори на енергија** - Министерството ќе работи на зголемување на употребата на обновливи извори на енергија како соларна и ветерната енергија. Ова вклучува поддршка за изградба на нови капацитети и интеграција на обновливите извори во националниот енергетски систем.
- **Развој на циркуларна економија** - Планот опфаќа и мерки за развој на циркуларна економија која се базира на рециклирање и повторна употреба на материјалите, со цел да се намали отпадот и да се зголеми ефикасноста на користење на ресурсите.
- **Едукација и подигање на свеста** - Министерството ќе спроведува кампањи и едукативни програми за подигање на свеста за важноста на енергетската ефикасност и зелената економија, со цел да се поттикне пошироката јавност да ги прифати овие принципи во секојдневниот живот.

Овие мерки и активности се насочени кон постигнување на одржлив економски развој и заштита на животната средина, истовремено обезбедувајќи енергетска сигурност и подобрување на квалитетот на животот на граѓаните.

Стратешкиот план за периодот 2024-2026 година се фокусира на интегриран пристап кон зелена економија и енергетска ефикасност. Ова ќе се постигне преку спроведување на конкретни мерки и активности кои ќе ги поддржат земјоделските стопанства, индустриите и домаќинствата во прифаќањето на одржливи практики. Поддршката од страна на државните политики и институции ќе биде клучна за успешно реализирање на целите за подобрување на квалитетот на животната средина и заштита на природните ресурси .

3.3. Меѓународни обврски

3.3.1 Париски договор

Парискиот договор е глобален договор усвоен на Конференцијата на Обединетите нации за климатски промени во 2015 година (COP21) во Париз. Парискиот договор има значително влијание врз политиките и практиките во Северна Македонија, насочувајќи ја земјата кон одржлив развој и намалување на емисиите на стакленички гасови. Еве како овој договор придонесува во Северна Македонија:

1. Усогласување со меѓународните обврски

Северна Македонија, како потписничка на Парискиот договор, е обврзана да ги исполнува целите за намалување на емисиите на стакленички гасови, што резултира во развој и имплементација на национални стратегии и политики за климатска акција.

2. Развој на Национално одредени придонеси (NDCs)

Северна Македонија развива и поднесува Национално одредени придонеси (NDCs) до Обединетите нации, каде што ги дефинира своите цели и планови за намалување на емисиите и адаптација на климатските промени.

3. Зголемување на енергетската ефикасност

Парискиот договор ја поттикнува Северна Македонија да инвестира во енергетската ефикасност и да го намали енергетскиот интензитет во сите сектори на економијата, што резултира во подобрување на инфраструктурата и технологии за енергетска ефикасност.

4. Поддршка за обновливи извори на енергија

Преку поттикнување на користење на обновливи извори на енергија, како што се соларната, ветерната и хидро енергијата, Северна Македонија работи на намалување на зависноста од фосилни горива и намалување на емисиите на јаглерод диоксид.

5. Инвестиции во зелени технологии

Парискиот договор стимулира инвестиции во зелени технологии и иновации, што ја поттикнува Северна Македонија да развива и применува одржливи решенија во индустриските процеси, градежништвото и транспортот.

6. Финансиска поддршка и меѓународна соработка

Северна Македонија има пристап до меѓународни фондови и финансиски механизми кои обезбедуваат поддршка за проекти поврзани со климатските промени, енергетска ефикасност и обновливи извори на енергија.

Преку меѓународна соработка, земјата има можност да ги споделува искуствата и најдобрите практики со други држави.

7. Подобрување на квалитетот на воздухот

Имплементацијата на мерки за намалување на емисиите на стакленички гасови, исто така, придонесува кон намалување на загадувањето на воздухот, што е клучно за подобрување на јавното здравје и квалитетот на животот на граѓаните.

8. Јакнење на институционалните капацитети

Преку исполнување на обврските од Парискиот договор, Северна Македонија ја јакне својата институционална рамка и капацитетите за мониторинг и управување со климатските промени.

9. Подигање на свеста и едукација

Договорот поттикнува подигање на свеста и едукација на населението за важноста на климатските промени и одржливите практики, што резултира во поголема поддршка и учество на граѓаните во климатските акции.

10. Промоција на циркуларната економија

Северна Македонија ја промовира циркуларната економија, која вклучува намалување, повторна употреба и рециклирање на материјалите, што придонесува кон намалување на отпадот и емисиите. Преку овие и други мерки, Парискиот договор значително придонесува кон транзицијата на Северна Македонија кон одржлива и зелена економија, обезбедувајќи подобра животна средина и економски развој за сите граѓани.

3.3.2 Агенда 2030 за одржлив развој на ООН

Агендата 2030 за одржлив развој на Обединетите нации, усвоена во септември 2015 година, е сеопфатен план за постигнување на одржлив развој на глобално ниво. Оваа агенда вклучува 17 Цели

за одржлив развој (COP), кои опфаќаат различни аспекти на економскиот, социјалниот и еколошкиот развој. Целите се насочени кон искоренување на сиромаштијата, заштита на планетата и обезбедување на просперитет за сите, додека се промовира мир и партнерство.

Северна Македонија е посветена на имплементација на Целите за одржлив развој (COP) и активно учествува во глобалните напори за постигнување на овие цели до 2030 година. Учеството на Северна Македонија во Агенда 2030 значи усвојување на национални стратегии и политики кои се усогласени со глобалните цели, како и спроведување на мерки за подобрување на економскиот, социјалниот и еколошкиот развој.

Агенда 2030 за одржлив развој ја поставува основата за поттикнување на бизнисите да придонесуваат кон исполнување на целите преку зелени иницијативи и тоа преку следните начини:

- **Интеграција на COP во корпоративните стратегии**

Бизнисите во Северна Македонија се охрабруваат да ги интегрираат Целите за одржлив развој во своите корпоративни стратегии, што води до развој на одржливи бизнис модели и практики.

- **Промоција на одржливи практики**

Преку поддршка од владата и меѓународните организации, бизнисите се стимулираат да усвојат одржливи производствени процеси, користат обновливи извори на енергија и намалат отпадот и емисиите.

- **Финансиски стимулации и поддршка**

Владата обезбедува финансиски стимулации, субвенции и олеснувања за компании кои инвестираат во зелени технологии и проекти, што ги поттикнува да преземаат одржливи иницијативи.

- **Јавна отчетност и транспарентност**

Компаниите се охрабруваат да објавуваат извештаи за своите активности поврзани со одржливиот развој, што ја зголемува транспарентноста и одговорноста и ги мотивира да продолжат со зелени иницијативи.

- **Едукација и обука**

Северна Македонија промовира едукација и обука за бизнисите за да ги информира и едуцира за придобивките од одржливите практики и како тие можат да придонесат кон постигнување на Целите за одржлив развој.

- **Јавно-приватни партнерства**

Агендата 2030 поттикнува соработка меѓу јавниот и приватниот сектор, што создава нови можности за развој на зелени проекти и иницијативи кои ќе имаат позитивно влијание врз општеството и животната средина.

- **Иновации и истражување**

Поттикнување на иновации и истражување во областите на одржлив развој, што им овозможува на бизнисите да развиваат нови технологии и решенија за еколошки предизвици.

- **Глобално признавање и конкурентност**

Учеството во глобалните напори за одржлив развој го зголемува меѓународниот углед и конкурентност на компаниите, што може да резултира со нови пазари и бизнис можности.

Преку овие механизми, Агенда 2030 за одржлив развој на ООН значително придонесува кон насочување на бизнисите во Северна Македонија кон зелени иницијативи, овозможувајќи им да играат клучна улога во постигнување на одржливите цели и создавање на подобра иднина за сите.

3.4. Институции и поддршка

3.4.1 Министерство за животна средина и просторно планирање

Министерството за животна средина и просторно планирање на Северна Македонија игра клучна улога во формулирањето и спроведувањето на политики за заштита на животната средина и одржлив развој. Министерството е главен носител на овие политики и обезбедува поддршка и координација за имплементација на зелени политики преку неколку механизми и активности:

- **Развој и спроведување на политики и закони**

Министерството развива национални стратегии, политики и законодавство за заштита на животната средина и одржлив развој. Тоа вклучува законодавство за заштита на водите, воздухот, почвата, управување со отпадот, и заштита на биодиверзитетот.

Министерството обезбедува усогласување на националното законодавство со европските директиви и меѓународните стандарди, што е клучно за интеграцијата на земјата во Европската Унија.

- **Институционална поддршка и координација**

Министерството координира со другите државни институции, локалните власти и невладините организации за имплементација на зелени политики и програми. Обезбедува поддршка и насоки за сите релевантни актери за ефикасно спроведување на законодавството и стратегиите за животна средина.

- **Мониторинг и известување**

Министерството спроведува мониторинг на квалитетот на воздухот, водите и почвата, како и на емисиите на стакленички гасови и други загадувачи. Обезбедува редовно известување за состојбата на животната средина и напредокот во постигнувањето на целите за одржлив развој.

- **Финансиска поддршка и стимули**

Министерството управува со национални и меѓународни фондови и програми за финансирање на проекти за заштита на животната средина и одржлив развој. Обезбедува субвенции, грантови и други финансиски стимули за бизнисите и локалните заедници за реализација на зелени проекти и иновации.

- **Јавно образование и свест**

Министерството спроведува кампањи за подигнување на свеста за важноста на заштитата на животната средина и одржливиот развој. Организира образовни програми, семинари и обуки за граѓаните, учениците и професионалците за промоција на еколошки одговорни практики.

- **Поддршка за зелени технологии и иновации**

Поттикнува истражување и развој на зелени технологии и иновации кои можат да придонесат за намалување на негативните влијанија врз животната средина.

Обезбедува поддршка за бизнисите кои инвестираат во одржливи технологии и практики, преку различни програми и иницијативи.

- **Меѓународна соработка и партнерства**

Министерството активно учествува во меѓународни иницијативи и договори за заштита на животната средина и одржлив развој, како што се Парискиот договор и Агендата 2030.

Соработува со меѓународни организации, донори и партнери за реализација на проекти и програми кои ја подобруваат животната средина во Северна Македонија.

- **Одржливо просторно планирање**

Министерството развива и спроведува просторно-плански документи кои обезбедуваат одржливо користење на природните ресурси и заштита на природните вредности. Обезбедува интеграција на еколошките аспекти во процесите на урбанистичко и рурално планирање, што е клучно за одржлив развој на локалните заедници.

Преку овие активности и механизми, Министерството за животна средина и просторно планирање на Северна Македонија игра клучна улога во создавањето и спроведувањето на зелени политики, обезбедувајќи поддршка и координација за сите релевантни актери во земјата.

3.4.2 Фонд за иновации и технолошки развој (ФИТР)

Фондот за иновации и технолошки развој е водечка владина институција за поддршка на стартапи и иновативни компании во Република Северна Македонија. Во моментот, Фондот преку своите финансиски инструменти, ко-финансира 985 проекти со заеднички инвестиции од околу 118 милиони евра. Од портфолиото на ФИТР дури 43% се стартап компании, претежно основани од млади луѓе. Со речиси 1,5 милиони евра, Фондот го поддржува и развојот на три акцелератори во државата: X фактор, Сивус Акцелератор и Деловно-технолошки акцелератор УКИМ.

Главните приоритети на Фондот се подобрен пристап до финансиска поддршка за иновации и за технолошки развој и промовирање и поттикнување на иновациската дејност во Северна Македонија. Активностите на ФИТР вклучуваат⁷:

- Кофинансирање стартапи, микро, мали и средни претпријатија, регистрирани во Република Северна Македонија.
- Национален стартап совет чија цел е трансформација на македонскиот стартап екосистем
- Програма за корпоративна иновативност со цел поттикнување на соработката помеѓу приватниот сектор и стартапите
- Партнерство со Amazon Web Services преку која Фондот обезбедува кредити за користење на оваа глобална платформа во износ од 10.000, 25.000 и 100.000 американски долари
- Засебно портфолио за инвестиции во дигитализација на земјоделството и јавните институции
- Изработка на Национална стратегија за вештачка интелигенција
- Менторска поддршка за потенцијални и тековни корисници
- Фондот ги поддржува и талентираните основци, средношколци и студенти.

Во рамките на четирите предизвици „Предизвик за млади истражувачи“, беа наградени 109 училишни проекти во кои учествуваат над 728 ученици и ментори од целата држава. За прв пат спроведовме и Предизвик за воспоставување на лаборатории за производство „Младите создаваат“ . Преку поддршката на на Џуниор Ачивмент Македонија и програмата за претприемничко образование во сите средни училишта низ земјата, 728 ученици и 100 наставници. Во рамките на UPSHIFT програмата, Фондот награди 32 најуспешни идеи.

Фондот за иновации и технолошки развој (ФИТР) во Северна Македонија игра значајна улога во обезбедувањето на финансиска поддршка за зелени иновации и технологии во бизнис секторот, специфично за проекти за енергетска ефикасност и одржливо управување со ресурси. Преку следните програми ФИТР функционира и обезбедува оваа поддршка:

- **Финансиски инструменти и програми**

ФИТР развива различни финансиски инструменти и програми кои се насочени кон финансирање на иновативни проекти во областа на зелените технологии и иновации.

Програмите обично вклучуваат грантови, субвенции или лесни кредити за компании и претпријатија кои работат на проекти за енергетска ефикасност и одржливо управување со ресурси.

- **Поддршка за развој на нови технологии и иновации**

ФИТР инвестира во компании и стартапи кои развиваат нови технологии и иновации што ќе допринесат за подобрување на енергетската ефикасност и одржливото управување со ресурси.

⁷ <https://fitr.mk/fitr-so-rekordna-realizacija-od-99-9-na-predvidenite-finansiski-sredstva-za-poddrshka-na-domashnata-ekonomija/>

Ова вклучува развој на напредни технологии за обновливи извори на енергија, технологии за управување со отпад и вода, како и други зелени иновации.

- **Техничка поддршка и менторство**

Освен финансиска поддршка, ФИТР обезбедува и техничка помош и менторство за компаниите што имплементираат зелени проекти.

Ова може да вклучува консултации, обуки и специфични технички совети за развој и имплементација на зелените технологии.

- **Стимулации за инвестиции во зелени проекти**

ФИТР стимулира инвестиции во зелени проекти со цел да ги подобри енергетската ефикасност и управувањето со ресурси во различни сектори на економијата.

Овие стимулации вклучуваат финансиски инсентиви како што се намалување на такси, повластени услови за кредитирање или долгорочни договори за купување на енергија од обновливи извори.

- **Промоција на одржливи практики и иновации**

Преку своите програми и инвестиции, ФИТР активно ја промовира употребата на одржливи практики и иновации во бизнис секторот. Ова не само што ја подобрува конкурентноста на компаниите, туку и придонесува за заштита на животната средина и редуцирање на еколошкиот отпечаток.

Преку овие мерки и програми, ФИТР значително придонесува за стимулирање на зелените иновации и технологии во бизнис секторот во Северна Македонија, создавајќи услови за одржлив развој и интеграција на зелени практики во економијата. Поддржува проекти за енергетска ефикасност и одржливо управување со ресурси.

3.4.3 Агенција за енергетика

Мисија на Агенцијата за енергетика на Република Северна Македонија е да го поддржува спроведувањето на енергетската политика на Владата на Република Северна Македонија преку учество во подготовка на енергетски стратегии, развојни планови и програми, прибирање и обработка на податоци и подготовка на извештаи, поттикнување на воведување на мерки за енергетската ефикасност и создавање на услови за зголемено користење на обновливи извори на енергија за производство на електрична енергија.

Закон за енергетика (Службен весник на Република Северна Македонија бр. 96/2018 и 96/2019), Правилникот за обновливи извори на енергија (Службен весник на Република Северна Македонија бр.112/2019), како и предлог за Законот за енергетска ефикасност, ја утврдуваат позицијата и улогата на Агенцијата за енергетика во оперативно спроведување на националните стратегии и акциони планови во областа на енергетската ефикасност и обновливите извори на енергија:

- поддршка во изготвувањето на Стратегијата за развој на енергетиката и спроведување на истата,
- учество во изготвувањето на националните акциони планови за енергетска ефикасност,
- следење на спроведувањето на мерките и активностите од акционите планови за енергетска ефикасност и постигнување на индикативните цели како и изработка на годишни извештаи ,
- издавање на задолжително мислење на општинските програми за енергетска ефикасност и изработка на извештај,
- прибирање и обработка на податоци за спроведување на акциониот план за енергетска ефикасност,
- изработка на годишни извештаи за извршени енергетски контроли,

- следење на спроведувањето на упатството за примена на мерките за енергетска ефикасност во процесот на јавни набавки односно следење на неговата примена,
- избор на правни лица за обука и полагање на испит за енергетски контролори, учество во организирање на обуките, изработка на програми за обука и учество во подготовка на испитни прашања,
- поддршка во изготвувањето и спроведувањето на стратегијата за обновливи извори на енергија,
- издавање на одобренја за мерење на потенцијалот на ветерна енергија,
- упис во регистер на постројки за производство на електрична енергија кои користат обновливи извори на енергија и издавање на потврда за утврдување на исполнувањето на условите и инсталираната моќност на постројките за обновливи извори на енергија при стекнување на статус на повластен производител,
- следење на политиките за спроведување на енергетски аудит и процесот на сертифицирање на енергетските карактеристики на згради преку водење на регистри, мониторинг и контрола на активностите.
- Спроведување на странските донаторските проекти поврзани со енергетската ефикасност односно обновливите извори на енергија,
- Подготовката на предлози за измени и дополнување на законски и подзаконски акти, технички прописи и стандарди.

3.4.4 ГЕФ ПМГ во Република Северна Македонија

ГЕФ ПМГ поаѓа од ставот дека глобалните еколошки проблеми најдобро можат да бидат адресирани доколку во нивното решавање се вклучени луѓето од локалните заедници и доколку истите имаат директна корист од тоа. Програмата за мали грантови ПМГ е спроведувана од УНДП и е извршувана од Канцеларијата за проектни услуги на Обединетите нации – УНОПС. ГЕФ обединува 183 земји во партнерство со меѓународни институции, невладини организации и приватен сектор со цел да се адресираат глобалните еколошки проблеми истовремено поддржувајќи национални одржливи развојни иницијативи. Денеска ГЕФ е најголем финансиер на проекти кои ја подобруваат животната средина. ГЕФ ПМГ во Република Северна Македонија поддржува Здруженија кои пред сè се активни на полето на заштитата на животната средина, кои во своите активности имаат соработка и вклучување на Единици на локалната самоуправа – ЕЛС и ранливите групи (изолирани заедници, населението во руралните средини, младата генерација и невработените) и чишто проекти ги опфатиле проблемите на локалното население. ГЕФ ПМГ Република Северна Македонија програмски делува со помагање на локални активности кои создаваат мерливи резултати во следниве централни области⁸:

1. Заштита на биолошката разновидност (БР): зачувување на загрозените видови во рамките на нивните живеалишта;
2. Заштита на меѓународните води (МВ): намалување и/или ублажување на земјоделските извори кои вршат загадување на водите;
3. Ублажување на ефектите на климатските промени (КП): преку промовирање на енергетска ефикасност и проценка на можностите за користење на обновливи извори на енергија, и промовирање и употреба на алтернативен транспорт, особено во урбаните средини;
4. Борба против деградацијата на земјиштето (ДЗ) користејќи одржливи земјоделски практики и одржливо управување на шуми и овоштарници;
5. Отстранување на употребата на хемикалии / Неразградливи органски загадувачи (НОЗ): подигање на јавната свест за штетноста на хемикалии / НОЗ и намалување на истите преку рециклирање на пластичниот отпад наместо негово согорување;

⁸ <http://www.gefsgpmacedonia.org.mk/index.html>

6. Создавање на партнерство меѓу локалните здруженија и Единици на локалната самоуправа за заедничко делување и соработка за решавање на еколошките проблеми во заедницата;
7. Заеднички точки: родова еднаквост, градење на капацитети, зајакнување и подобар живот.

ГЕФ ПМГ Република Северна Македонија е поддржувач, промотор и рамноправен партнер во активностите на локално ниво кои доведуваат до зајакнување на капацитетите на учесниците за осознавање и справување со процесот на децентрализација. ГЕФ ПМГ партнерствата и мрежите создадени преку локални акции за решавање на еколошките проблеми претставуваат поддршка, а се пример за останатите програми да ги користат и прилагодуваат.

До јули 2021 финансирани се 146 проекти (126 предлог проекти и 20 планирачки грантови) со вкупно доделена сума 2.730.534 САД\$ и генерирајќи кофинансирање во износ од 3.106.504 САД\$. Проектите ги адресираат локалните потреби и при тоа е остварено:

Биолошка разновидност: In-situ заштитени 13 автохтони и глобално значајни видови; Заштита и управување со глобално значајни области; Делегирање на надлежности преку одржлив туризам и управување со заштитените подрачја.

Климатски Промени: прв систем за изнајмување на велосипеди (Скопје); Промовирање на енергетската ефикасност (поставување енергетско ефикасни светилки за улично осветлување во 8 градови во Република Северна Македонија) и обновливи извори на енергија (прво производство на биодизел од растително масло во Македонска Каменица), 40 Енергетски ефикасни едукативни објекти (училишта, градинки, спортска сала, интернат за деца со посебни потреби), намалување на 1000 Тони CO₂/год.

Неразградливи органски загадувачи – NO₃ / хемикалии: околу 30% од пластичен отпад во Скопје и Југоисточна Република Северна Македонија е попречено од горење и на тој начин е спречено испуштање на емисиите на диоксини/фурани во воздухот, селектирани и рециклирани 23.000 кг пластичен отпад.

Меѓународни Води (Преспанско Езеро): 30% годишно намалување на количината на пестициди со воспоставување на систем на мерни станици кои ги одредуваат густината на штетниците и го намалува оштетувањето на производството на јаболка и 2. намалување на неконтролираното, недозволиво и опасно депонирање на опаковките од пестициди и вештачки ѓубрива; Воспоставен систем на управување со органски отпад со 3 локации за органски отпад со 5 специјално конструирани контејнери, собирање и рециклирање на 8000 тони органски отпад и производство на 400 тони на компост на годишно ниво.

Процентуалната доделена сума според централната област изнесува: 40% Климатски промени, 34% Биолошка разновидност, 12% хемикалии / неразградливи органски загадувачи NO₃, 5% Меѓународни води, 3% повеќе централни области и 1% Деградација на земјиште. Што се однесува до бројот на проекти по централна област, областите биолошката разновидност и климатските промени се водечки со 54 и 40 проекти соодветно, потоа следи областа хемикалии /неразградливи органски загадувачи со 14 проекти, па Меѓународни води и Развој на капацитети со по 6, неколку централни области со 3 проекти додека областа деградација на земјиштето е претставена со по 2 проекти.

3.4.5 Зелениот климатски фонд

Зелениот климатски фонд (ЗКФ) е нов глобален фонд воспоставен со Рамковната конвенција на ОН за климатски промени. Неговата основна цел е да ги насочи климатските финансии кон инвестиции во развој со ниски емисии и отпорност на климатските промени, како и да стимулира промени во глобалниот одговор на климатските предизвици. Фондот се фокусира на потребите на државите што се особено ранливи на климатските влијанија и нуди различни финансиски инструменти како што се грантови, заеми, гаранции и други. Понудата вклучува и дополнителни грантови и техничка

помош за подготовка на предлог-проекти за финансирање, како и за подготвеност на државите и акредитација на номинирани национални субјекти за директен пристап до Фондот. Главните начела на Фондот се:⁹

- Грантовите треба да се приспособат на маргиналниот трошок или на премијата за ризикот која е потребна за да се постигне одржливост на инвестицијата, или пак да се доволни да се покријат трошоците за специфични активности како што е техничка помош;
- Нивото на професионалните услови не треба да влијае врз инвестицијата која и инаку би се случила, вклучувајќи ги тука и инвестициите од приватниот сектор;
- Се зема предвид капацитетот за задолженост на примателот;
 - Се промовира долгорочна финансиска одржливост и максимизирање на левериџот кај финансирање од приватни извори.

Со цел да се подобрат капацитетите на државата за зајакнување на климатските финансии, Зелениот климатски фонд одвои ресурси во рамките на Програма за подготвеност и подготвителна поддршка на ЗКФ (Програмата за подготвеност), со кои ќе им помогне на државите да ја подобрат информираноста, да развијат капацитети и да ги ангажираат сите релевантни засегнати страни на национално/локално ниво.

Програмата за подготвеност има цел да ги подобри националните капацитети за пристап до средствата од ЗКФ со цел спроведување на национални мерки за адаптација и ублажување предводени од самата држава. Свкупната цел е државата да биде целосно подготвена да ги исполни своите обврски согласно Парискиот договор за климата, како и обврските за климатска акција во рамките на процесот за пристапување кон Европската унија, а истовремено да ја унапреди климатската акција во приоритетните сектори, вклучително земјоделство, енергетика, транспорт, здравство, шумарство, водни ресурси, отпад, биодиверзитет и културно наследство.

Програмата за подготвеност на ЗКФ има предвидено средства, по држава, на годишно ниво, за сите земји во развој, вклучително и за Република Северна Македонија во висина до 1 милион УСД како поддршка на активностите за подготвеност; и дополнителна алокација од максимум 3 милиони УСД за подготвување на национални планови за адаптација (НАП) и/или за други процеси за планирање на мерки за адаптација.

3.4.6 Фондацијата за менаџмент и индустриско истражување

Фондацијата за менаџмент и индустриско истражување¹⁰ е приватна непрофитна организација со цел да ја поттикне економската рака преку концептот на одржлив развој, вклучувајќи ја неговата економска, социјална и еколошка димензија. Основните цели на фондацијата вклучуваат поддршка за економски раст и конкурентност, придонес кон зголемување на вработувањето и учењето во општества базирани на знаење, промовирање на социјална кохезија и благосостојба, како и заштита и унапредување на животната средина.

Фондацијата работи во партнерство со македонските компании за промовирање на еко иновации и трансформација на еколошките предизвици во бизнис-можности. Ова вклучува трансформација на знаењето и иновациите во можности за зголемена конкурентност и технолошко општество. Истражувањата, технолошките проекти и развојот на политики се фокусирани на неколку области:

Економски развој: Поддршка на постојните бизниси и стимулирање на нови бизниси за развој на македонскиот сектор на мали и средни претпријатија (МСП), развој на претприемничко учење и промовирање на доживотното учење како основа за вработување и економски напредок.

Истражување и иновации: Развивање на концепти за истражување и развој на технологии, поттикнување на трансфер на технологии и иновации, поддршка на истражувањето и технолошкиот развој, како и подобрување на иновативниот систем на национално и регионално ниво.

⁹ <http://www.greendevlopment.mk/mk/gcf.aspx>

¹⁰ <https://mir.org.mk/>

Животна средина: Фондацијата директно поддржува зелената економија преку еко иновации за креирање на бизнис-можности, услуги за справување со еколошките предизвици и заштита на животната средина со енергетски ефикасни производи и практики.

Општество: Фокусот е на социјалната кохезија, со цел справување со социјалната ексклузија и дискриминација на трудовиот пазар, како и промовирање на родова еднаквост, интеграција и различност во општеството.

Фондацијата има иницира проекти за подобрување на еколошкото управување во македонските МСП во секторите на прехранбената и индустријата на градежни материјали. Активностите на проектите се насочени кон поддршка на Enterprise Europe Network (GREEN), обезбедувајќи бесплатни или евтини услуги преку локални координатори и партнери за поддршка на МСП во сферата на животната средина и зелените пазари.

3.5 Стратешка рамка за зелена економија во бизнис секторот во Северна Македонија

Зелената економија претставува клучен приоритет за одржливиот развој и економскиот раст на Северна Македонија. Стратешката рамка за зелена економија во бизнис секторот вклучува цели, приоритети, активности и мерки за постигнување на зелена и одржлива економија. Оваа рамка е во согласност со националните и меѓународните обврски за заштита на животната средина и одржлив развој.

Северна Македонија е водечка земја во регионот во имплементација на зелени и одржливи бизнис практики, кои придонесуваат кон економски раст, заштита на животната средина и подобрување на квалитетот на животот на граѓаните.

Мисијата на Северна Македонија е да поттикне зелена економија преку поддршка на бизнисите во нивната транзиција кон одржливи практики, технологии и иновации, со цел постигнување на економски развој кој е еколошки одржлив и социјално инклузивен.

1. Стратешки цели

- Поддршка на зелени иновации и технологии
 - Поттикнување на истражувања и развој на зелени технологии.
 - Финансиска поддршка за компании кои инвестираат во зелени иновации.
 - Создавање на поволни услови за стартапи и мали и средни претпријатија кои се фокусираат на одржливи решенија.
- Промовирање на енергетска ефикасност и обновливи извори на енергија
 - Стимулирање на инвестиции во енергетска ефикасност и обновливи извори на енергија.
 - Спроведување на програми за енергетски аудит и сертификација на бизниси.
 - Поттикнување на употреба на соларна, ветро и други обновливи извори на енергија.
- Управување со отпад и циркуларна економија
 - Поддршка за компании кои применуваат принципи на циркуларна економија.
 - Создавање на системи за рециклирање и повторна употреба на материјали.
 - Обезбедување на обуки и едукација за управување со отпад.
- Заштита на природните ресурси и биодиверзитет
 - Промовирање на одржливо управување со природните ресурси.
 - Поддршка за активности кои придонесуваат кон зачувување на биодиверзитетот.
 - Поттикнување на еколошки одговорни практики во земјоделството и туризмот.

2. Приоритетни области

Текстил и облека

- Промовирање на еко-пријателски материјали и производствени процеси.

- Поттикнување на рециклирање и повторна употреба на текстилни материјали.
- Стимулирање на зелени иновации во дизајн и производство.

Прехранбена индустрија

- Поттикнување на органско земјоделство и одржливо управување со земјоделски ресурси.
- Поддршка за намалување на отпадот од храна.
- Промовирање на енергетска ефикасност во производствените процеси.

4. Клучни активности и мерки

Финансиски инструменти и поддршка

- Воспоставување на фондови за поддршка на зелени проекти и иновации.
- Обезбедување на субвенции и даночни олеснувања за зелени инвестиции.

Образование и обуки

- Спроведување на обуки и едукативни програми за зелени практики и технологии.
- Поддршка за истражувања и развој во универзитетите и истражувачките институти.

Јавно-приватно партнерство

- Поттикнување на соработка меѓу приватниот сектор, владините институции и невладините организации.
- Поддршка за проекти кои вклучуваат јавно-приватни партнерства за зелени иновации.

Регулаторни мерки

- Воспоставување на стандарди и регулативи за зелени бизнис практики.
- Контрола и мониторинг на имплементацијата на зелени политики и мерки.

5. Индикатори за успех

Намалување на емисиите на стакленички гасови - Поставување на цели за намалување на емисиите и редовно следење на нивното исполнување.

Зголемување на употребата на обновливи извори на енергија - Поставување на цели за зголемување на делот на обновливи извори во вкупната потрошувачка на енергија.

Намалување на отпадот и зголемување на рециклирањето - Поставување на цели за намалување на создавање на отпад и зголемување на стапките на рециклирање.

Пораст на инвестиции во зелени технологии и иновации - Следење на инвестициите во зелени проекти и иновации и нивниот економски ефект.

Стратешката рамка за зелена економија во бизнис секторот во Северна Македонија е насочена кон постигнување на одржлив економски раст, заштита на животната средина и подобрување на квалитетот на животот на граѓаните. Со јасно дефинирани цели, приоритети и активности, оваа рамка обезбедува патоказ за транзиција кон зелена и одржлива економија

4. Институционална проценка

Институционалната оценка за зелена економија во бизнис секторот во Северна Македонија ја анализира подготвеноста и капацитетот на различни институции за спроведување на политики и мерки за зелена економија. Оценката вклучува анализа на правната и регулаторната рамка, институционалните капацитети, механизмите за финансирање и степенот на координација меѓу различните актери.

1. Правна и регулаторна рамка

Позитивни аспекти:

- Северна Македонија има усвоена Национална стратегија за одржлив развој која вклучува зелена економија како клучен приоритет.
- Постојат закони и регулативи кои ги регулираат аспектите на заштита на животната средина, управување со отпад, енергетска ефикасност и обновливи извори на енергија.

Предизвици:

- Иако постојат закони и регулативи, нивната имплементација е често недоследна и неефикасна.
- Потребно е понатамошно усогласување на националното законодавство со релевантните регулативи на Европската Унија.

2. Институционални капацитети

Позитивни аспекти:

- Министерството за животна средина и просторно планирање има надлежност за координација и спроведување на политиките за зелена економија.
- Фонд за иновации и технолошки развој (ФИТР) обезбедува финансиска поддршка за иновации и развој на зелени технологии.

Предизвици:

- Многу институции, вклучувајќи го Министерството за животна средина и просторно планирање, имаат ограничени човечки и финансиски ресурси за ефективно спроведување на зелени политики.

- Постојат проблеми со координацијата меѓу различните институции што работат на прашања поврзани со зелена економија.

3. Механизми за финансирање

Позитивни аспекти:

- Северна Македонија има пристап до различни фондови на Европската Унија за проекти поврзани со зелена економија и одржлив развој.
- Постојат национални програми и фондови за поддршка на зелени проекти и иницијативи.

Предизвици:

- Компаниите и институциите често се соочуваат со сложени процедури за пристап до финансиска поддршка.
- Иако постојат национални фондови, нивните средства често се недоволни за да ги покријат потребите за зелени проекти.

4. Степен на координација и партнерства

Позитивни аспекти:

- Постојат некои успешни примери на јавно-приватни партнерства за спроведување на зелени проекти.
- Северна Македонија соработува со различни меѓународни организации и донатори за спроведување на зелени иницијативи.

Предизвици:

- Потребна е подобра координација меѓу различните актери, вклучувајќи го приватниот сектор, владините институции и невладините организации.
- Потребна е поголема свесност и ангажман на сите релевантни страни за важноста на зелената економија.

Институционалната оценка покажува дека Северна Македонија има солидна основа за развој на зелена економија во бизнис секторот, но се соочува со значителни предизвици кои треба да се надминат. Препораки за подобрување на институционалната рамка вклучуваат:

Зголемување на ресурсите: Обезбедување на повеќе финансиски и човечки ресурси за институциите кои се надлежни за спроведување на зелени политики.

Подобрување на координацијата: Воспоставување на механизми за подобра координација меѓу различните институции и актери.

Јакнење на капацитетите: Обезбедување на обуки и едукација за зголемување на капацитетите на институциите и компаниите за спроведување на зелени практики.

Олеснување на пристапот до финансии: Поедноставување на процедурите за пристап до финансиски средства за зелени проекти.

Промовирање на свесност: Подигнување на свеста за важноста на зелената економија меѓу сите релевантни страни.

4.1 Организации за поддршка на бизнисите

Давателите на деловни услуги во делот на зелена економија во Северна Македонија играат клучна улога во промовирањето и имплементацијата на одржливи и еколошки одговорни практики во различните сектори на економијата. Зелената економија се фокусира на унапредување на енергетската ефикасност, користење на обновливи извори на енергија, промовирање на одржливи технологии и иновации, како и на управување со ресурсите што намалува влијанијата врз животната средина.

Деловните услуги што се нудат во ова подрачје вклучуваат консултации за енергетска ефикасност, инженерски услуги за проектирање на зелени инфраструктури, финансиски консултации за инвестиции во зелени технологии, правни услуги за имплементација на законска регулатива во областа на заштита на животната средина и други.

Овие услуги не само што ги подобруваат еколошките перформанси на бизнисите и институциите, туку и значително придонесуваат за глобалната борба против климатските промени и загадувањето на животната средина. Северна Македонија, како дел од својата стратегија за интеграција во зелената економија, се фокусира на поддршка и стимулирање на овие деловни услуги за да ја подобри својата еколошка отпорност и конкурентност на глобалниот пазар.

Давателите на деловни услуги во зелената економија во Северна Македонија се стремат кон иновативни пристапи и решенија кои го обезбедуваат одржливиот развој и заштитата на животната средина како неодделен дел од деловната одговорност.

1. Типови на деловни услуги

1.1 Консултантски услуги

Бизнис стратегија и планирање: Помош во развој на деловни стратегии, пазарни анализи и бизнис планови.

Управување со проекти: Поддршка при имплементација и управување со проекти.

Финансиски консалтинг: Буџетирање, финансиски анализи и инвестициони стратегии.

1.2 Правни услуги

Регистрација на претпријатија: Помош при правната регистрација и лиценцирање на нови претпријатија.

Правно советување: Советување за договори, интелектуална сопственост и други правни прашања.

1.3 Обуки

Тренинзи и работилници: Обуки за управување, лидерство, маркетинг и продажба.

Професионален развој: Програми за развој на вештини и компетенции на вработените.

1.4 ИТ услуги

ИТ консалтинг: Советување за дигитална трансформација, софтверски решенија и сајбер безбедност.

Развој на софтвер: Развој на прилагодени софтверски решенија за претпријатијата.

1.5 Маркетинг и ПР услуги

Маркетинг стратегии: Развој и имплементација на маркетинг планови и стратегии.

ПР и комуникации: Управување со односи со јавноста и комуникациски стратегии.

4.2. Клучни даватели на деловни услуги во Северна Македонија

4.2.1 Бизнис Конфедерација на Македонија (БКМ)

Бизнис Конфедерацијата на Македонија (БКМ) се формира во 2001 и својата работа ја започнува како здружение на работодавачи, која ги артикулира, претставува и поддржува интересите на нејзините членови и интересот на бизнис секторот во земјата. Денес членството на БКМ брои 8.500 компании здружени во 13 деловни здруженија, со три регионални канцеларии во Прилеп, Тетово и Гевгелија и седиште во Скопје.¹¹

Покрај претставувањето и застапувањето на интересите на своите членови, БКМ е катализатор на изразување на деловната заедница и поттикнувач на социјалниот дијалог и индустриските односи во земјата. Промовирајќи го концептот на одговорно водење на бизнис, поттикнуваме одржливост на економијата и долгорочен развој на компаниите.

Знаењето и ставовите на Бизнис Конфедерација на Македонија се базираат врз постојана комуникација со членството – длабински истражувања, анализи и мерење на состојбите во разни сфери на општественото делување на локално, национално и регионално ниво. Низ годините постојано работат на подобрување на деловната клима во РМ и воведување на промени кои ќе им помогнат на бизнисите да ја засилат својата позиција во општеството. Го следат начинот на донесување на законите и подзаконските акти, бараат начини за олеснување на бирократските бариери и подобрување на бизнис климата во Северна Македонија. БКМ континуирано ќе се залага за намалување и укинување бариерите во бизнисот.

4.2.2 Сојуз на стопански комори на Македонија

Сојуз на стопански комори на Македонија е институција која ги застапува интересите на сите стопански субјекти членови на комората. Покрај големите компании, а имајќи го предвид фактот дека малите и средни претпријатија се движечка сила на секоја економија и дека нивниот развој, долгорочно гледано, води кон јакнење на целокупната економија, разбирливи се заложбите на ССК за развој и поддршка на малите и средни претпријатија. Развојот на малите и средни претпријатија и на претприемништвото доби своја афирмација во македонското стопанство не само како средство за негување и унапредување на претприемнички дух, туку и за поттикнување на свеста во насока на конзистентната потреба од промени и реформи на економската сцена, како еден од главните приоритети на ССК.¹²

Сојуз на стопански комори на Македонија овозможува пристап до информации, бази на податоци, едукација за претприемништво, правни совети, помага во пронаоѓањето на деловни партнери, известува за домашни и меѓународни тендери, овозможува настапи на саеми, обезбедува информации за извори на финансирање. Делувајќи во рамки на секторските комори, компаниите влијаат на промена во регулативата, коморските контакти се поддршка во контактите со државните институции, како и добра препорака во активностите за јавни набавки, во Северна Македонија или интернационално. ССК е вмрежена со економски асоцијации и институции ширум светот.

4.2.3 Агенција за Промоција на Претприемништво на Република Северна Македонија (АППРСМ)

АППРСМ обезбедува разни услуги за поддршка на претприемништвото, вклучувајќи обуки, консалтинг и финансирање. Тие се фокусираат на развој на МСП и зголемување на нивната конкурентност. Мисијата на АППРСМ е развој на претприемништвото и малото стопанство во Република Северна Македонија преку реализација на приоритетни проекти кои ги отсликуваат:

- Вистинските подрачја на интервенција согласно искажаните реални потреби на малото стопанство, и

¹¹ <https://bcm.mk/>

¹² <https://chamber.mk/>

- Владината Програма за развој на претприемништвото, конкурентноста и иновативноста на малите и средни претпријатија.

Програмските активности на агенцијата вклучуваат:¹³

- о Деловно поврзување во земјата и странство,
- о Прибирање, обработка и доставување на информации релевантни за МСП секторот,
- о Воспоставување и одржување на база на податоци и електронска поврзаност помеѓу регионалните центри за поддршка на претприемништвото,
- о Реализација на програми од областа на едукацијата, тренингот, обуките и консултантски услуги за МСП секторот,
- о Организирање трибини, конференции и бизнис форуми,
- о Спроведување програми за соработка со земјите од регионот и пошироко,
- о Спроведување останати домашни развојни проекти,
- о Финансиска поддршка на МСП преку субвенционирано советување (ваучери),
- о Кофинансирање развојни проекти во соработка со домашни и странски инвеститори и донатори.

4.3 Микро, мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчи

4.3.1 Микро, малите и средни претпријатија (МСП)

Микро, малите и средни претпријатија (МСП) претставуваат столбот на економијата во Северна Македонија. Овие економски субјекти се од суштинско значење за економскиот развој, обезбедувањето на работни места, поттикнувањето на иновациите и промовирањето на регионалниот развој. МСП обезбедуваат голем дел од работните места во приватниот сектор и имаат значајна улога во креирањето на додадена вредност и промовирањето на иновации. Во контекст на економијата на Северна Македонија, МСП имаат значајно присуство и допринос, сочинувајќи повеќе од 99% од вкупниот број на претпријатија во земјата.

Според дефиницијата на Европската Унија, која е усвоена и во Северна Македонија, МСП се класифицираат како:

Микро претпријатија: Вработуваат помалку од 10 лица и имаат годишен обрт или вкупна актива до 2 милиони евра.

Мали претпријатија: Вработуваат помалку од 50 лица и имаат годишен обрт или вкупна актива до 10 милиони евра.

Средни претпријатија: Вработуваат помалку од 250 лица и имаат годишен обрт до 50 милиони евра или вкупна актива до 43 милиони евра.

Според извештајот на Државниот завод за статистика на Северна Македонија од 2023 година¹⁴:

Вкупен број на МСП во Северна Македонија е 71 228 претпријатија. Податоците за структурата на активните претпријатија според бројот на вработени покажуваат дека најголемо учество од 84.2 % имаат претпријатијата со 1-9 вработени. Потоа следат претпријатијата без вработени и претпријатија со неутврден број на вработени (без податок за вработени) со 5.9 %, па претпријатијата со 10-19 вработени со 4.6 %, потоа претпријатијата со 20-49 вработени, чие учество изнесува 3.0 %, со 2.0 % учествуваат претпријатијата со 50-249 вработени и само 0.3 % од активните претпријатија имаат над 250 вработени.

Овие претпријатија вработуваат околу 75% од вкупната работна сила во приватниот сектор и генерираат околу 65% од вкупниот годишен обрт во приватниот сектор. МСП се најактивни во трговија (30%), производство (25%), услуги (20%) и градежништво (15%).¹⁵

МСП и претприемачите се клучни за економската стабилност и раст на Северна Македонија. Нивната улога се рефлектира во:

¹³ http://www.apprm.gov.mk/content/Documents/Godisen_izvestaj_2020_APPRSM.pdf

¹⁴ <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSooopstenie.aspx?id=79&rbr=14708>

¹⁵ <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSooopstenie.aspx?id=79&rbr=14708>

Обезбедување на работни места: МСП генерираат над 75% од вкупната вработеност во приватниот сектор, што ги прави значајни за намалување на невработеноста и подобрување на економската ситуација на локално ниво.

Промовирање на иновации: МСП се извор на иновации и технолошки напредок. Нивната флексибилност и капацитет за брзо прилагодување ги прават клучни играчи во економскиот развој и зголемување на конкурентноста.

Регионален развој: МСП се важни за развојот на руралните и помалку развиените региони, обезбедувајќи рамномерна дистрибуција на економските активности и поттикнување на локалниот развој.

Економска конкурентност: Преку нивната динамичност и приспособливост, МСП ја зголемуваат конкурентноста на националната економија на глобално ниво, промовирајќи одржлив економски раст.

4.3.2. Претприемачи

Претприемачите играат клучна улога во економскиот развој на Северна Македонија. Тие се движечка сила зад иновациите, создавањето на нови работни места и поттикнувањето на економската динамика. Претприемништвото не само што придонесува за економската диверзификација, туку исто така ја подобрува конкурентноста на националната економија преку креирање на нови производи и услуги и адаптирање на современи технологии.

Во Северна Македонија, претприемачите претставуваат значителен дел од економската структура, активно допринесувајќи кон економскиот раст и социјалната стабилност. Иако се соочуваат со бројни предизвици, како ограничен пристап до финансии и административни пречки, нивната решителност и иновативност играат клучна улога во трансформирањето на локалните и националните пазари.

Поради својата важност, претприемачите добиваат поддршка од различни институции и програми, кои обезбедуваат финансиска и техничка помош за развој на нивните бизниси. Преку различни иницијативи и стратешки проекти, Северна Македонија настојува да создаде поволна бизнис клима која ќе го поттикне претприемачкиот дух и ќе овозможи одржлив развој на малите и средни претпријатија.

Со оглед на нивната улога како креатори на вредност и иноватори, претприемачите во Северна Македонија се сметаат за клучни актери во трансформирањето на економијата и остварувањето на долгорочен просперитет.

Според Државниот завод за статистика и Агенцијата за промоција на претприемништвото на Северна Македонија број на претприемачи се проценува дека има околу 10,000 активни претприемачи во земјата. Околу 35% од претприемачите се жени, што покажува позитивен тренд на зголемена женска претприемачка активност. Претприемачкиот сектор бележи годишен раст од околу 5%.

4.3.3. Занаетчии

Занаетчиите во Северна Македонија претставуваат значаен дел од економскиот и културниот пејзаж на земјата. Тие се поединци кои се занимаваат со производство и услужни активности базирани на традиционални вештини и техники. Нивната работа се заснова на традиционални вештини и техники кои се пренесуваат од генерација на генерација, овозможувајќи зачувување на културното наследство и истовремено придонесување кон економскиот развој. Занаетчиите создаваат уникатни и квалитетни производи кои имаат голема вредност и на домашниот и на меѓународниот пазар.

Во Северна Македонија, занаетчиите играат клучна улога во локалната економија, особено во руралните и помалите урбани средини. Тие обезбедуваат работни места и поттикнуваат економска активност, што е од голема важност за економскиот развој и социјалната стабилност на овие заедници. Занаетчиите, преку своите вештини и креативност, придонесуваат за развој на туристичкиот сектор, промовирајќи ги традиционалните македонски производи и култура на глобално ниво.

И покрај нивната важност, занаетчиите се соочуваат со бројни предизвици, вклучувајќи ограничен пристап до финансии, недостаток на поддршка за промоција, како и потреба од модернизација и иновации. Со цел да се надминат овие пречки и да се поттикне развојот на занаетчиството, потребна е институционална поддршка и создавање на поволна регулаторна рамка која ќе ги заштити и промовира интересите на занаетчиите.

Соодветната поддршка од страна на државните институции, невладините организации и меѓународните донатори може значително да го унапреди статусот на занаетчиите во Северна Македонија, овозможувајќи им да ја зголемат својата конкурентност и да придонесат кон економскиот и социјалниот просперитет на земјата.

Според податоците на Занаетчиската комора на Северна Македонија бројот на активни занаетчии е околу 5,000 во земјата. Најчести занаети вклучуваат дрводелство, керамика, металургија и текстил. Најголем број на занаетчии се концентрирани во Скопје, Битола, Охрид и Тетово.

5. Анализа на потребите за обука и вештини за позеленување на бизнисот

5.1 Организации за поддршка на бизнисот

I. Генерални информации

Оваа анализа нуди драгоцено разбирање на потребите за обуки, интересите на организациите за позеленување на бизнисот, како и свеста за важноста на инклузијата на мали и средни претпријатија во секторите на одржливост и зелени практики. Вкупен број интервјуирани организации за поддршка на бизнис се 14 од различни плански региони во Северна Македонија (МК). Во истражувањето учествувале различни типови на организации, и тоа од вкупно 14 организации:

Графикон 1

На прашањето „Дали вашата организација има лице(и) задолжени за заштита на животната средина“, само една од 14-те организации одговорило дека има лице исклучиво задолжено за заштита на животната средина (7,14%), додека 92,86% (13 организации) не располагаат со такво лице. Овој податок сугерира дека голем дел од организациите не придаваат големо значење на заштитата на животната средина.

II. Услуги за позеленување на бизнисот

На прашањето „Дали обезбедувате услуги за позеленување на бизнисот“, од вкупно 14 организации:

- 14,29% (2 организации) обезбедуваат услуги за позеленување на бизнисот.
- 21,43% (3 организации) не обезбедуваат такви услуги.
- 64,29% (9 организации) планираат да ги воведат овие услуги во иднина.

Ова укажува на тренд на зголемување на свеста за потребата од позеленување на бизнисот.

Графикон 2

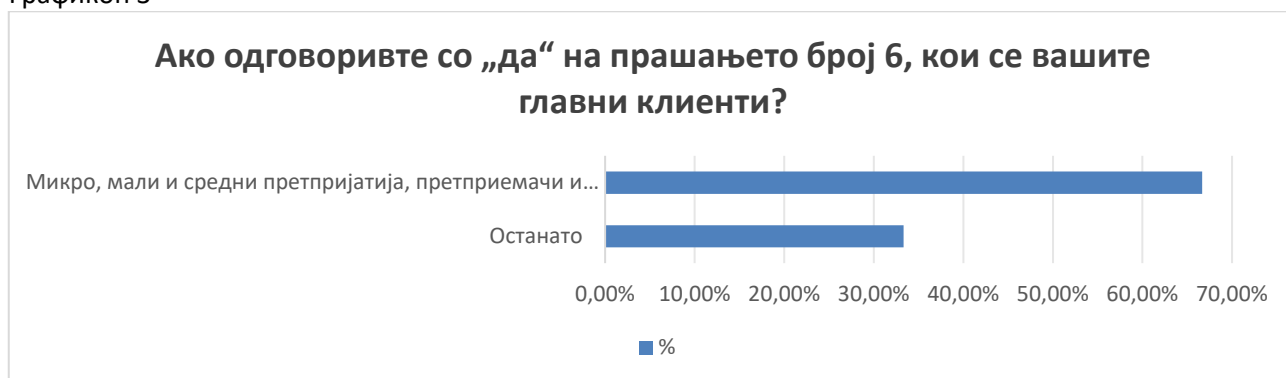

Од организациите кои обезбедуваат услуги за позеленување на бизнисот, 2 организации изработуваат зелен бизнис план или зелена стратегија. Ова покажува дека организациите кои обезбедуваат услуги за позеленување на бизнисот се фокусирани на изработка на зелени стратегии.

Согласно добиените одговори главни клиенти за организациите кои обезбедуваат услуги за позеленување на бизнисот се:

- 33,33% (1 организација) се класифицирани како останати.
- 66,67% (2 организации) работат со микро, мали и средни претпријатија и претприемачи.

Графикон 3

На прашањето „Дали малите и средните претпријатија од вашето опкружување побараа услуги за позеленување на бизнисот“, од вкупно 14 организации:

- 35,71% (5 организации) одговориле позитивно.
- 64,29% (9 организации) одговориле негативно.

Ова укажува на потреба за поголема свест и интерес за позеленување на бизнисот меѓу МСП.

Графикон 4

III. Потребите за обука

Следниот графикот прикажува информации за потребите за обука на ангажираните вработени, покажувајќи дека 28,57% учествувале на обуки поврзани со позеленување на бизнисот. Ова покажува дека голем број на вработени сè уште немаат учествувало во обуки за позеленување на бизнисот.

Графикон 5

На следното прашање одговорите покажуваат дека организациите кои обезбедуваат обуки за позеленување на бизнисот вклучуваат тренинзи за:

- Зелена економија
- Зелени технологии
- Основи на циркуларна економија и поддршка на МСП кон зелена транзиција

Што најмногу би ѝ помогнало на вашата организација да работи со секторот за МСП на полето на позеленување на бизнисот? Најважните потреби за обука и ресурси за организациите вклучуваат:

- Обука на обучувачи за деловно позеленување и прирачник или водич за позеленување на вашиот бизнис (14% од испитаниците)
- Алатка за самооценување на степенот на позеленување, материјал за обука за позеленување на бизнисот, и програма за обука за позеленување на бизнисот (12% од испитаниците)

Графикон 6

Што најмногу би ѝ помогнало на вашата организација да работи со секторот за мали и средни претпријатија на полето на позеленување на бизнисот?

По спроведената анкета, 85,71% од учесниците изразиле интерес за подобрување на своето знаење во областа на деловното позеленување. Ова податок укажува на значаен степен на свест и иницијативност помеѓу организациите за усваќање на еколошки одржливи практики во своето работење. Така на прашањето „Дали сте заинтересирани да го подобрите вашето знаење во областа на деловното позеленување?“ Одговорите покажуваат дека:

- 85,71% (12 организации) се заинтересирани да го подобрат своето знаење.
- 14,29% (2 организации) не се заинтересирани.

Графикон 7

5.2 Микро, мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчии

Вториот дел од истражувањето вклучува прашања кои укажуваат на различни аспекти на социо-економските практики на мали и средни претпријатија во контекст на зелено делување.

Правната форма на анкетираниите организации во истражувањето покажуваат дека најголемиот број (73,68%) се занаетчии (слаткари, пекари, столари, производство на метални врати и прозори, производство на производи од пластични маси, производство на чевли, производство на производи од кожа и слични материјали), што укажува на доминантен сегмент на мали и средни претпријатија во оваа категорија. Дополнително, 10,53% анкетирани се акредитирани агенции за регионален развој, додека 15,79% припаѓаат на трговски друштва. Овие податоци укажуваат на видовите бизниси кои активно учествуваат во зелени иницијативи.

Графикон 8

Повеќе од 89,47% од анкетираниите компании (17) имаат помалку од 10 вработени. Овие податоци укажуваат на тоа дека мнозинството на МСП во регионот се мали компании со ограничен број на вработени.

Одговорите на следното прашање „Дали вашата компанија има зелени производи во својата продажна палета?“, прикажуваат колку од анкетирани компании нудат зелени производи. Повеќе од половина (52,63%) од компаниите имаат зелени производи, што подразбира дека значителен дел од бизнисите веќе ги интегрираат одржливите производи во своите понуди, додека 47,37% не нудат зелени производи.

Графикон 9

Следното прашање ја оценува свесноста и подготвеноста на компаниите да се ангажираат во зелени иницијативи. Само 21,05% од компаниите имаат бизнис план за зазеленување, додека 36,84% не имаат таков документ, но 42,11% планираат да го подготват во следните две години. Ова укажува на потенцијален интерес за зелени иницијативи во иднина.

Графикон 10

На прашањето „ Дали вашиот деловен субјект има лице(и) задолжени за прашања од екологија, деловно позеленување итн.?“, само 21,05% од компаниите одговориле дека имаат лице заштитено за еколошки и деловно позеленување, додека 78,95% немаат таков ресурс, што укажува на недостаток на специјализирани експерти во овие области.

Графикон 11

II. Позеленување на Бизнисот

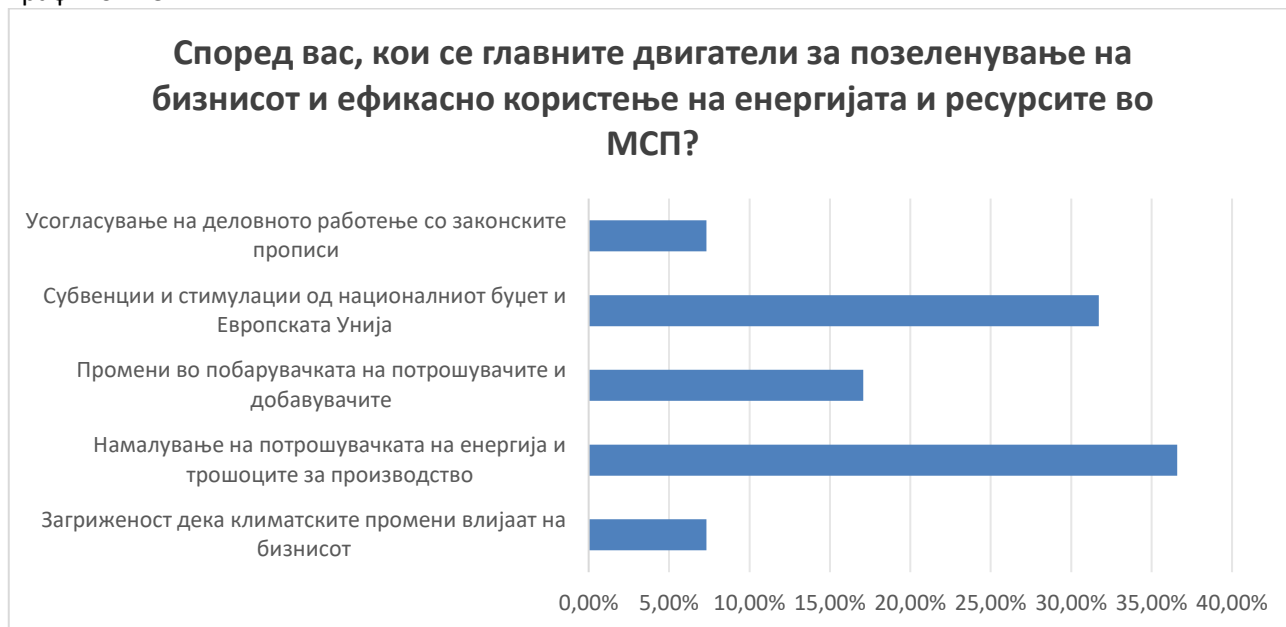
Одговорите на прашањето „Дали сте запознаени со принципите на зелениот бизнис на деловните субјекти?“, го одразуваат фактот дека само 15,79% од учесниците се запознаени со принципите на зелениот бизнис, додека 84,21% од компаниите немаат доволно знаење во оваа област, што укажува на потреба за обука и подигање на свеста.

Графикон 12

Одговорите на следното прашање „Кои се главните двигатели за позеленување на бизнисот?“ прикажуват опции за побудување на позеленување. Највисока поддршка (36,59%) добива намалувањето на трошоците за енергија, следени од субвенции (31,71%), што укажува на тоа дека финансиските бенефити играат значајна улога во поттикнувањето на зелени иницијативи.

Графикон 13

Следното прашање ги утврдува главните пречки за малите и средните претпријатија да го озеленат своето работење. Одговорите ги идентификуваат главни бариери, при што 63,16% од испитаниците ја навеле високата почетна инвестиција како најголема пречка. Ова укажува на потребата за подобри финансиски можности и поддршка.

Графикон 14

Според Ваше мислење, кои се главните пречки за малите и средните претпријатија да го озеленат своето работење и да применуваат зелени деловни практики?

Согласно изразеното мислење на испитаниците за тоа какви видови поддршка се неопходни за малите и средни претпријатија успешно да го зазеленуваат својот бизнис, финансирањето и обуките се клучни области за поддршка, особено грантови за озеленување на бизнисите (15,49%) и информативни активности за можностите за зелено финансирање (9,86%).

Графикон 15

Според вас, какви видови поддршка се неопходни за малите и средните претпријатија успешно да го зазеленуваат својот бизнис?

И конечно, последното прашање покажува кои мерки за озеленување се веќе применети во деловните субјекти. Најголемиот процент (34,38%) се однесува на рециклирање и намалување на отпадот, што укажува на свесност и активност во оваа област.

Графикон 16

Која од мерките за зазеленување на бизнисот ја применувате во Вашиот деловен субјект?

6. Заклучок

6.1 Организации за поддршка на бизнисот

Истражувањето на организациите за поддршка на бизниси во Северна Македонија открива значајни податоци за тековната состојба и потребите на овие организации во контекст на позеленувањето на бизнисите. Вкупниот број на интервјуирани организации изнесува 14..

Повеќето организации (92,86%) не располагаат со лица исклучиво задолжени за заштита на животната средина, што укажува на потребата за подобрување на оваа област. Иако само 14,29% од организациите обезбедуваат услуги за позеленување на бизнисите, постои значителен интерес за воведување на овие услуги во иднина (64,29%).

Поголемиот дел од организациите (71,43%) немаат учествувано на обуки за позеленување на бизнисите, но изразуваат интерес за подобрување на своето знаење во оваа област (85,71%). Најважните потреби за обука и ресурси вклучуваат обука на обучувачи за деловно позеленување и прирачници или водичи за позеленување на бизнисот.

Препораки

1. **Поттикнување на вработување на лица за заштита на животната средина:**
 - Организациите треба да ангажираат специјалисти за заштита на животната средина за да се обезбеди усогласеност со еколошките стандарди и да се промовира одржлив развој.
2. **Развој на услуги за позеленување на бизнисите:**
 - Со оглед на големиот интерес за воведување на услуги за позеленување, организациите треба да развијат и понудат комплетни пакети на услуги како изработка на зелен бизнис план и зелени стратегии.
3. **Обезбедување на обуки и едукативни програми:**
 - Потребно е организирање на обуки за вработените на теми како зелена економија, зелени технологии и циркуларна економија. Овие обуки треба да бидат достапни и да се промовираат меѓу сите заинтересирани организации.
4. **Подготовка на едукативни материјали:**
 - Развој на прирачници, водичи и алатки за самооценување на степенот на позеленување кои ќе бидат лесно достапни за МСП.
5. **Промоција и информирање за позеленување на бизнисите:**
 - Потребно е поголемо информирање на микро, мали и средни претпријатија за предностите од позеленување на бизнисот и услугите што се нудат.
6. **Поттикнување на соработка меѓу организациите:**
 - Создавање на мрежи и платформи за соработка меѓу организациите за поддршка на бизниси со цел споделување на знаења, искуства и најдобри практики.

Со имплементација на овие препораки, организациите за поддршка на бизнисите во Северна Македонија ќе можат подобро да ги задоволат потребите на своите клиенти и да придонесат кон одржлив развој и позеленување на бизнисот.

6.2 Микро, мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчи

Истражувањето спроведено меѓу микро, малите и средни претпријатија, претприемачи и занаетчи открива значајни информации за нивната структура, капацитети и перцепции во однос на позеленувањето на бизнисите. Податоците покажуваат дека значителен процент од организациите не поседуваат особи задолжени за прашања од екологија и деловно позеленување. Овие резултати укажуваат на недостаток на специјализирана едукација и ресурси, што може да предизвика бариери во апликацијата на зелени практики. Само 21,05% од организациите сведочат за постоење на такви лица, а ова е областа која бара дополнителна поддршка и развој.

На прашањето за запознавање со принципите на зелениот бизнис, само 15,79% од анкетираниците изразуваат познавање, потврдувајќи ја потребата за поинтензивно образовно влијание во овата сфера. Веројатно, искуствата со позеленувањето зависи од свесноста и основните знаења на вработените, што исто така укажува на важноста на обуките и ресурсите кои ги нудат организациите за поддршка.

Во однос на предизвиците со кои се соочуваат малите и средни претпријатија, резултатите укажуваат на високи почетни инвестиции се клучна пречка за усвојување на зелени практики, што е наведено од 63,16% од анкетирани МСП. Ова дополнително нагласува потребата за механизми за поддршка, како што се грантови и субвенции, кои би можеле да овозможат овие предизвици да се надминат.

На крај, значителен процент (85,71%) од учесниците изразува интерес за подобрување на своето знаење во областа на деловното позеленување. Ова укажува на спремноста на МСП да се ангажираат и трагаат по информации и алатки кои ќе им помогнат во интеграцијата на одржливи практики во своето работење.

Собраните податоци од истражувањето укажуваат на потреба за поинтензивна соработка и поддршка од страна на организации за поддршка на бизнисот, како и на зголемена успешност при идентификување и адресирање на предизвиците со кои се соочуваат малите и средни претпријатија во процесот на озеленување на бизнисите. Ова подразбира развој на специфични програми на обуки, информирање за финансиски можности и создавање на платформи за споделување на добри практики, кој ќе доведат до постигнување на зелена транзиција во регионот.

Препораки за позеленување на микро, мали и средни бизниси и занаетчи

1. **Воведување на зелени технологии:** Инвестиција во енергетски ефикасна опрема и технологија може значително да го намали потрошувачкиот притисок врз ресурсите. На пример, инсталирање на LED осветлување и енергетски ефикасни уреди може да доведе до намалување на трошоците за енергија.
2. **Употреба на обновливи извори на енергија:** Инсталирање на обновливи извори на енергија, како на пример соларни панели или системи за геотермална енергија, не само што ќе помогне во намалување на оперативните трошоци, туку и ќе придонесе за намалување на емисиите на јаглерод кај МСП.
3. **Оптимизација на процесите:** Потребно е МСП да вршат редовна анализа и оптимизација на производните процеси за да се намали отпадот. Примената на принципите на циркуларната економија може да помогне во повторната употреба на материјали и намалување на отпадот.
4. **Ефективна употреба на вода:** Инсталирање во системи за заштеда на вода, како што се аератори на чешми и системи за рециклирање на отпадни води ќе помогне во намалувањето на потрошувачката на вода и заштеда на ресурси на МСП.
5. **Подобрување на управувањето со отпад:** Оваа препорака се однесува на развивање на програми за рециклирање и компостирање специфични за деловната дејност на МСП. Важно е компаниите да воспостават јасни процедури за управување со отпадот со цел да се минимизира количината на отпад што завршува на депониите.
6. **Обучка на вработени:** МСП треба да обезбедат обуки и едукации на работниците за предностите на позеленувањето на бизнисот и начини за имплементација на зелени практики. Сигурно е дека свесноста за еколошките проблеми ќе ја зголеми мотивација на вработените за воведување на зелени практики во работењето.
7. **Создавање на зелени производи и услуги:** Развивањето на производи и услуги кои се еколошки прифатливи не само што ќе го зголеми интересот на потрошувачите, туку и ќе ја зголеми конкурентната предност. Ова може да вклучува производи направени од рециклирани материјали или услуги кои промовираат одржливост.
8. **Соработка со локални организации:** Соработката со локални НВО, власти и иницијативи коишто се фокусираат на зелени иницијативи за споделување на ресурси, знаења и практики, ќе создаде нови алтернативи и можности за поддршка.
9. **Развивање на стратегија за зелено бизнис:** Формулирање на стратегија за позеленување на бизнисот која вклучува јасни цели, индикатори успешности и конкретни мерки за активно спроведување на зелени иницијативи.

Вложувањето во зелени иницијативи и практики не само што ќе помогне на микро, малите и средни бизниси и занаетчи да подберат своето општествено одговорно работење, туку и ќе им овозможи конкурентност на берзите, зголемување на задоволството на клиентите, а на крај и одржлив развој во долг период. Со реализација на овие препораки, бизнисите може да бидат значајно поврзани со концептот на одржливост и еколошка свест во својата работа.

7. Литература

- 1) Министерство за животна средина и просторно планирање. (2010). Национална стратегија за одржлив развој во Република Македонија (НССР) – Дел 1.
- 2) Министерство за економија. (2021). Четврти акциски план за енергетска ефикасност на Република Северна Македонија (4NEEAP).
- 3) Стопанска комора на Македонија. (n.d.). Главна страница.
- 4) Климатски промени. (n.d.). Информации за климатски промени во Македонија.
- 5) Фонд за иновации и технолошки развој. (2021).
- 6) Глобален еколошки фонд (GEF) Северна Македонија. (n.d.). Главна страница.
- 7) Green Development Macedonia. (n.d.). Зелен климатски фонд (GCF) во Македонија.
- 8) Мрежа за иновативен развој (MIR). (n.d.). Главна страница.
- 9) Бизнис Конфедерација на Македонија. (n.d.). Главна страница.
- 10) Агенција за поддршка на претприемништвото на Република Македонија (APPRM). (2020). Годишен извештај 2020.
- 11) Државен завод за статистика на Република Северна Македонија. (2020). Соопштение: 14708 – Преглед на природните ресурси.
- 12) Eurostat. (n.d.). Environmental Data Centre on Natural Resources – Green Economy.
- 13) Европска комисија. (n.d.). Green Growth and the Green Economy.
- 14) Министерство за економија на Република Северна Македонија. (n.d.). Главна страница.
- 15) Народна банка на Република Северна Македонија. (2022). Bank Financing to SMEs in the Republic of North Macedonia: Evidence from Survey Data.
- 16) Стопанска комора на Северна Македонија. (2022). Извештај за деловната клима во Северна Македонија 2022.
- 17) Секретаријат за европски прашања. (n.d.). Главна страница.
- 18) Економски институт – Скопје. (2022). Зелена економија.
- 19) Агенција за поддршка на претприемништвото на Република Македонија (APPRM). (2020). Годишен извештај 2020.
- 20) Министерство за економија на Република Северна Македонија. (n.d.). Регулатива за енергетика.

Интернет извори:

- 1) <https://www.moepp.gov.mk/wp-content/uploads/2014/12/Nacionalna-Strategija-za-Odrzliv-Razvoj-vo-RM-NSSD-Del-1.pdf>
- 2) https://economy.gov.mk/Upload/Documents/4NEEAP%20final%20version%20adopted%2030%2008%202021_%D0%9C%D0%9A.pdf
- 3) <http://unfccc.org.mk/Default.aspx?LCID=302>
- 4) <https://klimatskipromeni.mk/article/31#/index/main>
- 5) <https://fitr.mk/fitr-so-rekordna-realizacija-od-99-9-na-predvidenite-finansiski-sredstva-za-poddrshka-na-domashnata-ekonomija/>
- 6) <http://www.gefsgpmacedonia.org.mk/index.html>
- 7) <http://www.greendevelopment.mk/mk/gcf.aspx>
- 8) <https://mir.org.mk/>
- 9) <https://bcm.mk/>
- 10) <https://chamber.mk/>
- 11) http://www.apprm.gov.mk/content/Documents/Godisen_izvestaj_2020_APPRSM.pdf
- 12) <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstение.aspx?id=79&rbr=14708>
- 13) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/environmental-data-centre-on-natural-resources/green-economy>
- 14) https://ec.europa.eu/environment/green-growth/index_en.htm
- 15) <http://economy.gov.mk/>
- 16) <https://www.nbrm.mk/ns-newsarticle-bank-financing-to-smes-in-the-republic-of-north-macedonia-evidence-from-survey-data.nspk>
- 17) https://www.mchamber.mk/Upload/Documents/883_1.pdf

18)<https://www.sep.gov.mk/post/?id=5657>

19)<https://www.ek-inst.ukim.edu.mk/wp-content/uploads/2022/08/kniga-Zelena-ekonomija-web.pdf>

20)http://www.apprm.gov.mk/content/Documents/Godisen_izvestaj_2020_APPRSM.pdf

21)https://ener.gov.mk/Default.aspx?item=pub_regulation&subitem=view_reg_detail&itemid=70465

8. Прилози

Модели на прашалници

- Прашалник за организации за поддршка на бизнисот
- Прашалник за микро, мали и средни претпријатија, претприемачи и занаетчиски продавници од секторот преработувачка индустрија

Организации за поддршка

